

80. ΠΡΩΤΑΓΟΡΑΣ

Α. ΜΑΡΤΥΡΙΕΣ

ΒΙΟΣ ΚΑΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ

1. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ IX 50 κ.ε.: Πρωταγόρας Ἀρτέμιωνος ἢ, ὡς Ἀπολλόδομος [FGrHist. 244 F 70 II 1040] καὶ Δίνων ἐν Περσικῶν ε' [ἀπόσπ. 6 FHG II 90 πβ. A 2], Μαιανδρίου Ἀβδηρίτης, καθά φησιν Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός ἐν τοῖς Περὶ νόμων [ἀπόσπ. 21 Voss], δε καὶ Θουρίους νόμους γράφει φησὶν αὐτόν ὡς δ' Εὐπολις ἐν Κόλαξιν [ἀπόσπ. 146, I 297 Kock], Τήιος φησὶ γάρ "Ἐνδοθι μὲν ἔστι Πρωταγόρας ὁ Τήιος", οὗτος καὶ Πρόδικος ὁ Κεῖος λόγους ἀναγιγνώσκοντες ἠρᾶνίζοντο καὶ Πλάτων ἐν τῷ Πρωταγόρα [316a] φησὶ βαρυφώνον εἶναι τὸν Πρόδικον, διήκουσε δ' ὁ Πρωταγόρας Δημοκρίτου. (ἐκαλεῖτό τε Σοφία, ὡς φησὶ Φαβωρίνος ἐν Παντοδαπῇ ἱστορίᾳ [ἀπόσπ. 36 FHG III 583, ἐνν. ὁ Δημοκρίτος, πβ. ἄνω II 85, I. 87, 26]).

(51) καὶ πρῶτος ἔφη δύο λόγους εἶναι περὶ πάντες πράγματι ἀντικειμένους ἀλλήλοις [B 6a]: οἷς καὶ συνήρωτα, πρῶτος τοῦτο πράξας, ἀλλὰ καὶ ἤρξατο πρὸς τοῦτον τὸν τρόπον "πάντων ἑσθιν" [B 1]. ἔλεγέ τε μηδὲν εἶναι ψυχὴν παρὰ τὰς αἰσθήσεις, καθά καὶ Πλάτων φησὶν ἐν Θεαιτήτῳ [σ. 152 κ.ε.], καὶ πάντα εἶναι ἀληθῆ, καὶ ἀλλαγὴ δὲ τοῦτον ἤρξατο τὸν τρόπον "περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἶδεναι οὐθ' ὡς εἰσὶν ἑσθιν ἄνθρωπος" [B 4].

(52) διὰ ταύτην δὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ συγγράμματος ἐξεβλήθη πρὸς Ἀθηναίους, καὶ τὰ βιβλία αὐτοῦ κατέκαυσαν ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπὸ κήρυκι ἀναλεξάμενοι παρ' ἑκάστου τῶν κεκτημένων, οὗτος πρῶτος μισθὸν εἰσεπράξατο μνᾶς ἑκατόν καὶ πρῶτος μέρη χρόνου διώρισε καὶ καιροῦ δύναμιν ἐξέθετο καὶ λόγων ἀγῶνας ἐποίησάτο καὶ σοφίσματα τοῖς πραγματολογοῦσι προσήγαγε καὶ τὴν διάνοιαν ἀφείλετο πρὸς τοῦνομα διελέχθη καὶ τὸ νῦν ἐπιτόλαιον γένος τῶν ἐριστικῶν ἐγέννησεν ἵνα καὶ Τίμων φησὶ περὶ αὐτοῦ "Πρωταγόρης τ' ἐπιμεικτός ἐριζόμεναι εὐ εἰδώς" [ἀπόσπ. 47d].

(53) οὗτος καὶ τὸ Σωκρατικὸν εἶδος τῶν λόγων πρῶτος ἐκίνησε, καὶ τὸν Ἀντισθένηος λόγον τὸν πειρώμενον ἀποδεικνύειν, ὡς οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν, οὗτος πρῶτος διελέκται, καθά φησὶ Πλάτων ἐν Εὐθύδημῳ [286c], καὶ πρῶτος κατέδειξε τὰς πρὸς τὰς θέσεις ἐπιχειρήσεις, ὡς φη-

σιν Ἀρτεμίδωρος ὁ διαλεκτικός ἐν τῷ πρὸς Χρυσίππον, καὶ πρῶτος τὴν καλουμένην τύλην, ἐφ' ἧς τὰ φορτία βασιτάζουσιν, εἶρεν, ὡς φησὶν Ἀριστοτέλης ἐν τῷ Περὶ παιδείας [ἀπόσπ. 63 Rose] φορμοφόρος γάρ ἦν, ὡς καὶ Ἐπίκουρος ποῦ φησὶ [βλ. 68 A 9], καὶ τοῦτον τὸν τρόπον ἤρθη πρὸς Δημοκρίτου ξύλα δεδεκώς ὄφθεις διεῖλε τε τὸν λόγον πρῶτος εἰς τέτταρα, τὴν τύλην, ἐρώτησιν, ἀποκρίσιν, ἐντολήν.

(54) (οἱ δέ, εἰς ἑπτὰ, διήγησιν, ἐρώτησιν, ἀποκρίσιν, ἐντολήν, ἀπαγγέλειαν, εὐχολήν, κλήσιν), οὗς καὶ πνεύματα εἶπε λόγων. Ἀλκιδάμας δὲ [ἀπόσπ. 8, *Oratores Attici* II 155b 36] τέτταρας λόγους φησὶ, φάσιν, ἀπόφασιν, ἐρώτησιν, προσαγόρευσιν. πρῶτον δὲ τῶν λόγων ἑαυτοῦ ἀνέγνω τὸν Περὶ θεῶν, οὐ τὴν ἀρχὴν ἄνω [II 253, 28] παρεθέμεθα ἀνέγνω δ' Ἀθήνησιν ἐν τῇ Εὐριπίδου οἰκίᾳ ἢ, ὡς τινες, ἐν τῇ Μεγακλείδου ἄλλοι ἐν Λυκείῳ, μαθητοῦ τὴν φωνὴν αὐτῷ χησαντος Ἀρχαγόρου τοῦ Θεοδότου, κατηγορήσει δ' αὐτοῦ Πυθόδωρος Πολυζήλου, εἰς τῶν τετρακοσίων Ἀριστοτέλης δ' Εὐαθλὸν φησὶν [ἀπόσπ. 67 βλ. B 6].

(55) ἔστι δὲ τὰ σωζόμενα αὐτοῦ βιβλία τάδε * * * Τέχνη ἱριστικῶν, Περὶ πάλης, Περὶ τῶν μαθημάτων, Περὶ πολιτίας, Περὶ φιλοτιμίας, Περὶ ἀρετῶν, Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως, Περὶ τῶν ἐν Ἰδου, Περὶ τῶν οὐκ ὀρθῶς τοῖς ἀνθρώποις προσομενῶν, Προσπαικτικός, Δίκη ὑπερ μισθοῦ, Ἀντιλογιών α' β', καὶ ταῦτα μὲν αὐτῷ τὰ βιβλία.

γέγραφε δὲ καὶ Πλάτων εἰς αὐτὸν διάλογον, φησὶ δὲ Φιλόχορος [ἀπόσπ. 168 FHG I 412] πλεόντος αὐτοῦ εἰς Σικελίαν τὴν ναῦν καταποντωθῆναι καὶ τοῦτο αἰνίσσεται Εὐριπίδην ἐν τῷ Τζιονί [διδάχθηκε τὸ 410-8, σ. 490 Nauck?], ἐνιοὶ κατὰ τὴν ὁδὸν τελευτήσασιν αὐτόν, βιώσαντα ἔτη πρὸς τὰ ἐνενήκοντα.

(56) Ἀπολλόδομος [FGrHist. 244 F 71 II 1040] δὲ φησὶν ἑβδομήκοντα, σοφιστεῦσαι δὲ τεσσαράκοντα καὶ ἀκμαῖζειν κατὰ τὴν τετάρτην καὶ ὀγδοηκοστὴν ὀλυμπιάδα [444 -1 π.Χ.]. *Ἀκολουθεῖ ἐπίγραμμα τοῦ Διογένη*.

λέγεται δὲ ποτε αὐτὸν ἀπαιτοῦντα τὸν μισθὸν Εὐαθλὸν τὸν μαθητὴν ἐκείνου εἰπόντος "ἀλλ' οὐδέπω νότην νενίκηκα" εἰπεῖν "ἀλλ' ἐγὼ μὲν ἂν νικήσω, ὅτι ἐγὼ ἐνίκησα, λαβεῖν με δεῖ ἂν δὲ σὺ, ὅτι σὺ" [πβ. B 6, Spengel Σύν. τεχν. σ. 26 κ.ε.].

γέγονε δὲ καὶ ἄλλος Πρωταγόρας ἀστρολόγος, εἰς ὃν καὶ Εὐφορίων [σ. 31 Scheidweiler] ἐπικήδειον ἔγραψε καὶ τρίτος Στωικός φιλόσοφος.

Ὁ Πρωταγόρας ἦταν γιὸς τοῦ Ἀρτέμωνα, ἢ σύμφωνα μετὰ τὸν Ἀπολλόδομον καὶ τὸ πέμπτον βιβλίον τῶν «Περσικῶν» τοῦ Δίνωνα, ἦταν γιὸς τοῦ Μαιανδρίου. Καταγόταν ἀπὸ τὰ Ἀβδηρα, ὅπως παραδίδει ὁ Ἡρακλείδης ἀπὸ τὴν Ἡρακλείδου Πόντου στὸ ἔργο του «Περὶ νόμων» ὁ ἴδιος ἀναφέρει ἐπίσης ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἔγραψε τοὺς νόμους (= τὸ σύνταγμα) τῶν Θουρίων (στὴν Κ. Ἰταλία).¹

Σύμφωνα με μιὰ ἄλλη πληροφορία, πού παραδίδει ὁ Εὐπολις στὸ ἔργο του «Κόλλοκες», ὁ Πρωταγόρας ἦταν ἀπὸ τὴν Τέω, γιὰ τὴν ἴσως αὐτὸ τὸ ἔργο του: «μέσα εἶναι καὶ ὁ Πρωταγόρας ἀπὸ τὴν Τέω». Αὐτὸς καὶ ὁ Πρόδικος ἀπὸ τὴν Κέα (Τζιά) διάβαζαν δημόσια τὰ ἔργα τους καὶ μάζευαν χρήματα. Ὁ Πλάτων μάλιστα στὸν «Πρωταγόρα» λέει ὅτι ὁ Πρόδικος εἶχε βαθιὰ φωνή. Ἐπίσης ἰθὺνείει ὅτι ὁ Πρωταγόρας ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Δημοκρίτου,² πού τὸν ἀποκαλοῦσαν «εὐφυῖα-ιδιάνοια», ὅπως λέει ὁ Φαβωρίνος στὸ ἔργο του «Παντοδαπὴ ἱστορία».

(51) Ἀκόμα ἴσως ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἦταν ὁ πρῶτος πού ὑποστήριξε πῶς «γιὰ κάθε πράγμα ὑπάρχουν δύο γνώμες, ἀντίθετες μεταξύ τους», καὶ χρησιμοποιώντας καὶ τὴν δύο συγκροτοῦσε ἐπιχειρήματα: ἦταν ὁ πρῶτος πού τὸ ἔκανε αὐτό. Λέγεται ἐπιπλέον ὅτι σὲ κάποιο ἔργο του ἀρχίζει μετὰ τὴν ἐξῆς φράση: «γιὰ ὅλα τὰ πράγματα μέτρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος: γιὰ ὅσα ὑπάρχουν, ὅτι ὑπάρχουν, καὶ γιὰ ὅσα δὲν ὑπάρχουν, ὅτι δὲν ὑπάρχουν». Ὑποστήριξε ἀκόμα ὅτι ἡ ψυχὴ δὲν εἶναι τίποτε, ἀν τὴ χωρίσουμε ἀπὸ τὴν αἰσθήσεις, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλάτων στὸν «Θεαίτητο», καὶ ὅτι ὅλα εἶναι ἀληθινά. Σὲ ἕνα ἄλλο ἔργο του πάλι ἀρχίζει μετὰ τὴν ἐξῆς φράση: «Ὅσον ἀφορὰ τοὺς θεοὺς δὲν γνωρίζω τίποτε, οὔτε ὅτι ὑπάρχουν οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχουν, οὔτε ποιά μορφή ἔχουν: γιὰ εἶναι πολλὰ αὐτὰ πού ἐμποδίζουν νὰ τοὺς γνωρίσουμε: ἀπὸ τὸ ἕνα μέρος δηλαδὴ τὸ ἀδελφὸν τοῦ θεάματος καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἐπειδὴ ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ποῦ συντομή».³

(52) Τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν ἀρχικὴ φράση τοῦ βιβλίου του οἱ Ἀθηναῖοι τὸν ἐδιωξαν ἀπὸ τὴν πόλη τους καὶ στὴ συνέχεια ἔκαψαν τὰ βιβλία του στὴν ἀγορὰ, ἀφοῦ ἐβγαλὴν κήρυκα καὶ τὰ συγκέντρωσαν ἕνα-ἕνα ἀπὸ αὐτοὺς πού τὰ εἶχαν.⁴ Ὁ Πρωταγόρας ἦταν ὁ πρῶτος πού πῆρε ἀμοιβὴ ἑκατὸ μνῆς γιὰ τὰ μαθήματά του: πρῶτος αὐτὸς, ἐπίσης, διέκρινε τοὺς χρόνους τοῦ ρήματος καὶ ἐξηγήσε τὴ σημασίαν τῆς «καίριας στιγμῆς» (καιρός), ἀκόμη καθιέρωσε τοὺς ἀγῶνες λόγων καὶ ἔμαθε σοφιστικὰ τεχνάσματα σ' ἄσους ἐπιπλέον τὸν σὲ φιλογομαχίας.⁵ Ἐπιπλέον, παραβλέποντας τὴ σημασίαν τῶν λέξεων, μεταχειριζόταν στὴ συζητήσεως του μόνο λέξεις κενῆς περιεχομένου, κι ἔτσι ἔγινε ἀφορμὴ νὰ δημιουργηθῆ τὸ τωρινὸ ἐπιπόηλο συνάφι τῶν λογοκόπων (εἰρηστικῶν). Ἀπ' αὐτὸ βρῆκε ἀφορμὴ ὁ αἰθιογράφος Πίμων (ὁ Φιλιάσιος) νὰ πει γι' αὐτόν: «Ὁ Πρωταγόρας ὁ ἀνακατωσοῦρας, ἔχει καλὰ τὴν τέχνη νὰ καυγαδίζει».

(53) Αὐτὸς, ἐπίσης, ἐγκαίνιασε πρῶτος ἐκεῖνο τὸ γνωστὸ σωκρατικὸ εἶδος τῶν ἐπιχειρημάτων. Κι ἀκόμη ἦταν ὁ πρῶτος πού χρησιμοποίησε σὲ διαλεκτικὲς συζητήσεις, ὅπως ἀναφέρει ὁ Πλάτων στὸν «Εὐθύδημο», τὸ ἐπιχείρημα τοῦ (μεγαρικοῦ φιλοσόφου) Ἀντισθένη, τὸ ὁποῖο ἐπεδίωκε ν' ἀποδείξει ὅτι εἶναι ἀδύνατος ὁ ἀντίλογος (σὲ μιὰ συζήτησι). Ἐπίσης, αὐτὸς πρῶτος ἔδειξε πῶς μεθοδεύεται ἡ ἀνασκευὴ μιᾶς θέσεως, ὅπως ἀναφέρει ὁ Ἀρτεμίδωρος ὁ διαλεκτικὸς στὸ ἔργο του «Πρὸς Χρύσιππον». Ἀκόμα, πρῶτος ὁ Πρωταγόρας ἐπινόησε τὸ σαμαράκι (τὴν «τύλη»), πᾶνω στὸ ὁποῖο κουβαλοῦν τὰ φορτία οἱ ἀχθοφόροι, καθὼς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης στὸ ἔργο του «Περὶ παιδείας», γιὰ τὸν ἄχθοφόρο, ὅπως λέει σὲ κάποιο ἔργο του ὁ Ἐπίκουρος μ' αὐτὸν τὸν τρόπο τράβηξε τὴν προσοχὴ τοῦ Δημοκρίτου, πού τὸν εἶδε νὰ δένει δέματα ξύλα.

(54) Ὁ Πρωταγόρας πρῶτος διέκρινε τέσσερα εἶδη στὴν ἐκφορά τοῦ λόγου:

τὴν εὐχή, τὴν ἐρώτησι, τὴν ἀπάντησι καὶ τὴν ἐντολή (54) (ἄλλοι ἴσως, ἐφτά εἶδη: τὴν ἀφήγησι, τὴν ἐρώτησι, τὴν ἀπάντησι, τὴν ἐντολή, τὴν ἐκθεσι, τὴν παράκλησι καὶ τὴν ἐπικλήσι), αὐτὲς ἀκριβῶς τὴν διακρίσεις ὀνόμασε «θεμέλια τοῦ λόγου» (ἰνυθμένα λόγων).⁶ Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ σοφιστὴς Ἀλκιδάμας ἰσχυρίζεται ὅτι τὰ εἶδη τοῦ λόγου εἶναι τέσσερα: κατάφασι, ἀρνήσι, ἐρώτησι, προσφώνησι. (Σύμφωνα μετὰ τὴν παράδοσι) ὁ Πρωταγόρας, ἀπὸ τὰ ἔργα του πρῶτο διάβασε δημόσια τὸ «Περὶ θεῶν», πού τὴν ἀρχὴ τὴν παραθέσαμε πῶς πᾶνω. Λένε μάλιστα πῶς τὸ διάβασε στὴν Ἀθήνα, στὸ σπίτι τοῦ Εὐριπίδου, ἢ κατ' ἄλλου, στὸ σπίτι τοῦ Μεγακλείου ἄλλοι ἴσως ἔλεγε ὅτι ἡ ἀνάγνωσι ἔγινε στὸ Λύκειο⁷ (στὴ Σχολή του), χρησιμοποιώντας τὴ φωνὴ τοῦ μαθητὴ τοῦ Ἀρχαγόρα, γιου τοῦ Θεοδότου. Τὸν καθηγγεῖ ὁ Πυθόδωρος, γιὸς τοῦ Ποθυζήλου, ἕνας ἀπὸ τοὺς Τετρακοσίους, ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης λέει ὅτι τὸν καθηγγεῖ ὁ Εὐσθλός.

(55) Τὰ σωζόμενα ἔργα του εἶναι τὰ ἐξῆς: 1) Τέχνη ἐριστικῶν, 2) Περὶ πάλης, 3) Περὶ μαθημάτων, 4) Περὶ πολιτείας, 5) Περὶ φιλοτιμίας, 6) Περὶ ἀρετῶν, 7) Περὶ τῆς ἐν ἀρχῇ καταστάσεως, 8) Περὶ τῶν ἐν Ἄδου, 9) Περὶ τῶν οὐκ ὀρθῶς τοῖς ἀνθρώποις πρᾶσσομένων, 10) Προστακτικὸς, 11) Δίκη ὑπὲρ μισθοῦ, 12) Ἀντιλογίαι βιβλία Α' καὶ Β'. Αὐτὰ λοιπὸν, ἦταν τὰ βιβλία πού ἔγραψε ὁ Πρωταγόρας.

Ἐξήθη καὶ ὁ Πλάτων εἶχε γράψει διάλογο ἀφιερωμένο στὸν Πρωταγόρα, ἐνῶ ὁ Φιλόχορος λέει ὅτι, ἐνῶ ὁ Πρωταγόρας ταξίδευε στὴ Σικελία, βυθίστηκε τὸ πλοῖο καὶ ὅτι στὸ περιστατικὸ αὐτὸ ἀναφέρεται ὑπανικτικὰ ὁ Εὐριπίδης στὴν τραγωδίαν του «Ἰξών». Ἄλλοι ἴσως ἔλεγε ὅτι πέθανε σ' ἕνα ταξίδι, ἀφοῦ ἔζησε περὶπου ἐνενηντα χρόνια.

(56) Ὁ Ἀπολλοδόωρος λέει ὅτι ἔζησε ἐβδομήντα καὶ ὅτι ἄσκησε τὸ ἐπάγγελμα τοῦ σοφιστῆ σαράντα χρόνια⁸ καὶ ὅτι ἡ ἀκμὴ του συμπίπτει μετὰ τὴν ὀγδοηκοστὴ τέταρτη ὀλυμπιάδα (444-441 π.Χ.).

Ἀναφέρεται ὅτι κάποτε ζήτησε ἀμοιβὴ ἀπὸ τὸν μαθητὴ του Εὐσθλο καὶ αὐτὸς τοῦ εἶπε: «Μὰ ἐγὼ δὲν ἔχω ἀκόμα κερδίσει καμιά ὑπόθεσι», καὶ ὁ Πρωταγόρας τοῦ ἀπάντησε: «Ἄν κερδίω τῶρα ἐγὼ, πρέπει νὰ πάρω τὴν ἀμοιβή, διότι νίκησα: ἂν πάλι κερδίσεις ἐσύ, πρέπει πάλι νὰ πάρω ἐγὼ τὴν ἀμοιβή, διότι κερδίσεις ἐσύ τὴ δίκη».

Ὑπῆρξε καὶ ἕνας ἄλλος Πρωταγόρας, ἀστρονόμος, γιὰ τὸν ὁποῖο ὁ Εὐφορίων ἔγραψε ἕναν ἐπικλήσει λόγο. Τέλος ὑπῆρξε κι ἕνας τρίτος μετὰ τὸ ἴδιο ὄνομα, κάποιος Στωϊκὸς φιλόσοφος.

1α. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ στὸν λεγόμενο «Πίνακα τοῦ Λαμπρία»,⁹ ἀριθμ. 141, ἀναφέρεται σὲ ἕνα ἀκόμη ἔργο τοῦ Πρωταγόρα «Περὶ τῶν πρώτων».

1β. ΚΟΪΝΤΙΛΙΑΝΟΣ, *Institutio oratoria* III 4, 10: Protagoran transeo, qui interrogandi, respondendi, mandandi, precandi, quod εὐχολῆν dixit, partes solas putat.

παιδεύσεως και ἀρετῆς διδάσκαλον, πρῶτος τούτου μισθὸν ἀξιῶσας ἄρτυσθαι.

Νεαρέ μου, ἂν παρακολουθήσεις τὰ μαθήματά μου, θὰ διαπιστώσεις πῶς ἀπὸ τὴν πρώτη ἡμέρα πού θὰ μέ συναστροφεῖς, θὰ ἐπιστρέψεις στοῦ σπιτι σου καλύτερος, και τὴν ἄλλη μέρα θὰ συμβεῖ ἀκριβῶς τὸ ἴδιο· και πῶς κάθε μέρα μάάλιστα θὰ ἔχεις συνεχῶς καλύτερες ἐπιδόσεις...

318d: Οἱ ἄλλοι, ὅπως εἶναι γνωστὸ, βλάπτουν τοὺς νέους· γιατί τὴν ὥρα πού οἱ νέοι ἔχουν τελειώσει τὰ πρακτικὰ μαθήματα, χωρὶς τὴ θέλησή τους τοὺς ξαναμπάζουν στὴν ἐκμάθηση διαφόρων τεχνῶν, διδάσκοντάς τους ἀριθμητικὴ, ἀστρονομία, γεωμετρία και μουσική, (και τὴ στιγμή πού ἔλεγε αὐτὰ γύρισε και κοίταξε τὸν Ἰππία) ἐνώ, ἂν θα ῥθεῖ σέ μένα ὁ Ἰπποκράτης, δὲν πρόκειται νὰ μάθει τίποτε ἄλλο παρὰ αὐτὸ γιὰ τὸ ὁποῖο θὰ ἔχει ἔρθει. Αὐτὸ, βέβαια, πού θὰ μάθεις εἶναι, πῶς νὰ διαχειρίζεσαι σωστὰ τίς ἰδιωτικὲς σου ὑποθέσεις, δηλαδή πῶς νὰ διοικεῖς μέ τὸν καλύτερο δυνατὸ τρόπο τὸ νοικοκυριό σου, και ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὰ δημόσια πράγματα, δηλαδή πῶς θὰ γίνεις ὁ ἰκανότερος ἄνθρωπος στοῦ νὰ διαχειρίζεσαι τὰ δημόσια πράγματα και νὰ μὴδὲς γι' αὐτὰ...¹⁷

319a: *(Μιλάει ὁ Σωκράτης)*. Ἄν καταθαβαίνω κατὰ δηλαδὴ, Πρωταγόρα, ἐννοεῖς τὴν ποητικὴ τέχνη και ὑπόσχεσαι νὰ κάνεις τοὺς ἀνθρώπους καλοὺς πολῖτες. - Ναι, Σωκράτη, αὐτὸ ἀκριβῶς, εἶπε ὁ Πρωταγόρας, εἶναι τὸ ἐπάγγελμα πού ἀναπαμβάνω νὰ ἀσκήσω. 349a: *(Πρὸς τὸν Σωκράτη)*. Ἐσύ πού τὸ διαλάλησες ξεκάθαρα σ' ἄλλους τοὺς Ἕλληνας και ὀνόμασες τὸν ἑαυτὸ σου σοφιστὴ, παρουσιάσθηκες ὡς δάσκαλος ἀνώτερης μόρφωσης και ἀρετῆς και εἶσαι ὁ πρῶτος πού ἀπαίτησες νὰ παίρνεις γι' αὐτὸ ἀμοιβή.

5β. 324a 3 κ.έ. Πε. και 325c-d:

Εἰ γὰρ ἐθέλεις ἐννοῆσαι τὸ κολάζειν, ὦ Σώκρατες, τοὺς ἀδικοῦντας τί ποτε δύναται, αὐτὸ σε διδάξει, ὅτι οἱ γε ἄνθρωποι ἡγοῦνται προπαρασκευαστὸν εἶναι ἀρετὴν. Οὐδέεις γὰρ κολάζει τοὺς ἀδικοῦντας πρὸς τοῦτω τὸν νοῦν ἔχων και (b) τοῦτου ἕνεκα, ὅτι ἠδίκησεν, ὅστις μὴ ὡσερ θηρίον ἀλογίστως τιμωρεῖται· ὁ δὲ μετὰ λόγου ἐπιχειρῶν κολάζειν οὐ τοῦ παρεληλυθότος ἕνεκα ἀδικήματος τιμωρεῖται - οὐ γὰρ ἂν τὸ γε πραχθὲν ἀγέννητον θεῖη - ἀλλὰ τοῦ μέλλοντος χάριν, ἵνα μὴ αὐθις, ἵνα μὴ αὐθις ἀδικήσῃ μήτε αὐτὸς οὗτος μήτε ἄλλος ὁ τοῦτον ἰδὼν κολασθέντα· και τοιαύτην διάνοιαν ἔχων διανοεῖται παιδευτὴν εἶναι ἀρετὴν· ἀποτροπῆς γοῦν ἕνεκα κολάζει.

Γιατί, ἂν θέλεις νὰ καταλάβεις, Σωκράτη, τί τέλος πάντων μπορεί νὰ πετύχει κανεὶς μέ τὸ νὰ τιμωρεῖ ὄσους ἀδικοπραγοῦν,¹⁸ αὐτὸ θὰ τὸ μάθεις ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἄνθρωποι νομίζουν ὅτι ἡ ἀρετὴ εἶναι κάτι πού μπορεί κανεὶς μέ τὴν κατάλληλη ἀγωγή νὰ τὸ παρασκευάσει. Γιατί, βέβαια, κανεὶς δὲν τιμωρεῖ ὄσους ἀδικοπραγοῦν σκεπτόμενος αὐτὴ τὴν πράξη τους ἢ ἐξ αἰτίας

αὐτῆς, ἐπειδὴ δηλαδὴ ἕνας ἔκανε κάποια ἀδικία, ἐκτός, βέβαια, κι ἂν τελειῶς ἀπερίσκεπτα, ὡς νὰ ἦταν κανένα ζῶο, ἐπιβάλλει ποινές. Ἐκείνος ὅμως πού ἐπιχειρεῖ μέ σύνεση νὰ τιμωρήσει κάποιον, δὲν ἐπιβάλλει ποινὴ γιὰ νὰ ἐπανορθώσει ἀδικήματα πού ἐγίναν στοῦ παρεθόν, - γιατί, βέβαια, ὅ,τι ἐγίνε δὲν ξεγίνεται - ἀλλὰ ἐπιβάλλει ποινὴ μέ τὴ σκέψη στραμμένη πρὸς τὸ μέλλον, γιὰ νὰ μὴ διαπράξει ἀδικήματα πάλι οὔτε ὁ ἴδιος ἰὸ τιμωρηθεῖ οὔτε κάποιος ἄλλος πού εἶδε αὐτὸν νὰ τιμωρεῖται.

6. - - - 328b: *(μιλάει ὁ Πρωταγόρας)* διὰ ταῦτα και τὸν τρόπον τῆς πράξεως τοῦ μισθοῦ τοιοῦτον πεποίημαι· ἐπειδὴν γὰρ τις παρ' ἐμοῦ μάθη, ἂν μὲν βουλήται, ἀπέδωκεν ὁ ἐγὼ πρᾶττομαι ἀργύριον· ἂν δὲ μὴ, ἔλθων εἰς ἱερὸν ὁμόσας, ὅσον ἂν φῆ ἄξια εἶναι τὰ μαθήματα, τοσοῦτον κατέθηκε.

Γι' αὐτὸ τὸ ἔχω κανονίσει ἢ εἰσπραξὴ τῆς ἀμοιβῆς μου (γιὰ τὰ μαθήματά μου) νὰ γίνεται μέ τὸν ἐξῆς περίπου τρόπο: Ὅταν δηλαδὴ κάποιος ἔχει παρακολουθήσει τὰ μαθήματά μου, μέ πῆρῶνε, ἂν θέλῃ, αὐτὰ τὰ χρήματα πού ζητῶ ἐγὼ· ἂν ὅμως δὲν θέλῃ, (τὸν παρακαλῶ) ἀφοῦ πάει σ' ἕνα νῶο και ἀφοῦ ὀρκισθεῖ πόσα χρήματα ἐκτιμᾷ ὅτι ἀξίζουν αὐτὰ πού ἐμοσε, καταθέτει αὐτὸ τὸ ποσὸ (στὸν νῶο).

7. - - - 329b: *(μιλάει ὁ Σωκράτης)*: Πρωταγόρας δὲ ὄδε ἰκανὸς μὲν μακροὺς λόγους και καλοὺς εἰπεῖν, ὡς αὐτὸ δηλοῖ, ἰκανὸς δὲ και ἐρωτηθεῖς ἀποκρίνασθαι κατὰ βραχὺ και ἐρόμενος περιμεῖναι τε και ἀποδεξασθαι τὴν ἀπόκρισιν, ἢ ὀλέγοις ἐστὶ παρεσκευασμένα. Πβ. 334d κ.έ.

Ὁ Πρωταγόρας ὁ ἴδιος εἶναι ἰκανὸς ἀπὸ τὴ μὴ μεριὰ νὰ μιλοῦ ἐπὶ μακρὸν και ὠραία, ὅπως γίνεται φανερὸ ἀπ' αὐτὸ πού εἶπε, κι ἀπὸ τὴν ἄλλη ἔχει τὴν ἰκανότητα, ὅταν τὸν ρωτοῦν, νὰ ἀπαντᾷ μέ συντομία, και ὁσάκις ρωτᾷ αὐτὸς, νὰ περιμένει και νὰ ἀκούει τὴν ἀπάντησιν. Λίγοι ἄνθρωποι ἔχουν αὐτὴ τὴν ἐτοιμότητα.

8. - - - *Μένων* 91d: οἶδα γὰρ ἄνδρα ἕνα Πρωταγόραν πλείω χρήματα κτησάμενον ἀπὸ ταύτης τῆς σοφίας ἢ Φειδιαν τε, ὅς οὕτως περιφανὸς κατὰ ἔργα ἠεργάζετο, και ἄλλους δέκα τῶν ἀνδριανταποιοῦν ... ε: Πρωταγόρας δὲ ἄρα ὄλην τὴν Ἑλλάδα ἐλάνθανεν διαφθεῖρον τοὺς συγγιγνομένους και μοχθηροτέρους ἀποπέμπων ἢ παρελάμβανεν τοὺς πλείον ἢ τετταράκοντα ἔτη· οἶμαι γὰρ αὐτὸν ἀποθανεῖν ἐγγυς και πλείον ἢ τετταράκοντα ἔτη γεγονότα, τετταράκοντα δὲ ἐν τῇ τέχνῃ ὄντα, και ἐν ἑβδομήκοντα ἔτη γεγονότα, τετταράκοντα δὲ ἐν τῇ τέχνῃ ὄντα, και ἐν ἄπαντι τῷ χρόνῳ τοῦτω ἔτι εἰς τὴν ἡμέραν ταυτηνὴν εὐδοκῶν οὐδὲν πέπανται.

10. *Ὁ Σωκράτης ἀπευθύνεται στὸν Ἄντι, τὸν μετέπειτα κατηγοροῦ τοῦ Γνωρίζω ὀρθῶς ἕνα ἄνθρωπο, ἐννοῶ τὸν Πρωταγόρα, ὁ ὁποῖος ἔχει κερδίσει ἀπ' αὐτῆς τὴν τέχνη περισσότερα χρήματα παρὰ ὁ Φειδίας, πού ἀπέκτησε μεγάλη ἀναγνώριση γιὰ τὰ ὠραία ἔργα πού ἔκανε, καὶ ἄλλοι δέκα γλυπτεὶ μαζ...*²⁰ Ὁ Πρωταγόρας, λοιπόν, γιὰ περισσότερο ἀπὸ σαράντα χρόνια, χωρὶς νὰ τὸν ἀντιληφθεῖ κανένας σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα, ἐξαπατοῦσε τοὺς μαθητὲς του καὶ τοὺς ἐξαπέστελνε χειρότερους ἀπὸ ὅ,τι τοὺς παραλάμβανε. Νομίζω, δηλαδή, ὅτι κόντευε τὰ ἐβδομηντα, ὅταν πέθανε, καὶ ὅτι ἦταν σαράντα χρόνια στὸ ἐπάγγελμα καὶ σ' ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια, ἀκόμα καὶ ὡς αὐτὴ τὴ μέρα, δὲν ἔχει πάθει νὰ τμᾶται (τὸ ὄνομά του).²¹

9. —, *Ἰππίας μείζων* 282d-e (μιλάει ὁ Ἰππίας πρὸς Ἰππίας Α7): ἀφικόμενος δὲ ποτε εἰς Σικελίαν Πρωταγόρου αὐτόθι ἐπιδημοῦντος καὶ εὐδοκιοῦντος καὶ προεβυτέρου ὄντος πολλῶν νεώτερος ὢν κτλ.

... Κάποτε πού πῆγα στὴ Σικελία, τὸν καιρὸ πού ὁ Πρωταγόρας ἦταν ἔκει καὶ ἀπολαμβάνε μεγάλων τιμῶν, ἦταν μεγαλύτερός μου στὰ χρόνια, ἐνῶ ἐγὼ ἦμουν ποῦ νεώτερός του...²²

9a. ΣΙΜΠΑΙΚΙΟΣ, *Εἰς Φυσικά* 1108, 18. Πβ. 29 [= Ζήνων] Α 29.

Μ' αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης ἀνασκευάζει καὶ τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Ζήνωνα τοῦ Ἐλεάτη, πού ὑπέβαλε ὡς ἐρώτημα στὸν Πρωταγόρα τὸν σοφιστὴ: «Πές μου, σὲ παρακαλῶ, Πρωταγόρα, εἶπε, ἂν πέσει κάτω ἕνα σπυρὶ κεκρί βγάζει ἦχο ἢ τὸ δεκάκις χιλιεστὸ τοῦ κεκρίου». Ὅταν ἐκεῖνος τοῦ ἀπάντησε ὅτι δὲν βγάζει ἦχο, ὁ Ζήνων τοῦ εἶπε: «Ἄν πέσει ὁμοῦ ἕνα καντάρι κεκρί, βγάζει ἦχο ἢ ὄχι». Καὶ ὅταν ὁ Πρωταγόρας εἶπε ὅτι τὸ ἕνα καντάρι βγάζει ἦχο, «Λοιπόν, εἶπε ὁ Ζήνων, δὲν ὑπάρχει μία ἀναλογία ἀνάμεσα σ' ἕνα καντάρι κεκρί καὶ στὸ ἕνα σπυρὶ καθὼς καὶ στὸ δεκάκις χιλιεστὸ τοῦ ἑνὸς σπυριοῦ». Καὶ ὅταν ἐκεῖνος ἰδὼ Πρωταγόρα εἰς ἀπάντησε ὅτι ὑπάρχει, «Ἄραγε, λοιπόν», εἶπε ὁ Ζήνων, «δὲν θὰ ὑπάρχουν οἱ ἴδιες ἀναλογίαι καὶ ἀνάμεσα στοὺς ἦχους; Γιατί ὅσοι ἀναλογία ὑπάρχει μεταξὺ τῶν σωμάτων πού παράγουν τοὺς ἦχους, θὰ ὑπάρχει καὶ μεταξὺ τῶν ἦχων. Καὶ ὅπου ἔτσι ἔχει τὸ πράγμα, ἂν τὸ ἕνα καντάρι κεκρί βγάζει ἦχο, θὰ βγάζει καὶ τὸ ἕνα σπυρὶ καθὼς καὶ τὸ δεκάκις χιλιεστὸ τοῦ σπυριοῦ.

10. ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περικλῆς* 36 [ἀπὸ τὸν Στησίμβροτο, *FGrHist.* 107 F 11, II 519]²³: πεντάθλον γὰρ τινοσ ἀκοντίω πατάξαντος Ἐπίτιμον τὸν Φαισαλίον ἀκοντοῖα καὶ κτείναντος, ἡμέραν ὄλην ἀναλώσει [Περικλέα] μετὰ Πρωταγόρου διαποροῦντα, πόττερον τὸ ἀκόντιον ἢ τὸν βαλόντα μάλλον ἢ τοῖς ἀγνοοῦσιντα καὶ τῶν ὀρθῶτατον λόγον αἰτίους χρῆ τοῦ πάθος ἡγέσθαι. Πβ. Ἀντιφῶν, *Τετραλ. Β*.

Γιατί ὅταν κάποιος ὀρθῶς στὸ πένταθλο κτύπησε μὲ τὸ ἀκόντιο τὸν Ἐπίτιμο ἀπὸ τὰ Φάρασα χωρὶς νὰ τὸ θέλει, καὶ τὸν σκότωσε, ἰὸ Περικλῆς ἐξέδωσε μὴ ὀλοκλήρη μέρα μαζὺ μὲ τὸν Πρωταγόρα προβηματοῦμενος, ποῖο θὰ ἔπρεπε νὰ θεωροῦν, σύμφωνα μὲ τὴν καλύτερη ἐρμηνεία, ὑπαίτιο τοῦ ἀτυχήματος, τὸ ἀκόντιο ἢ αὐτὸν πού τὸ ἔριξε ἢ τοὺς ἀγνοοῦστές.

11. ΑΘΗΝΑΙΟΣ, *Δειπνισοφισταί* V 218B: ἀλλὰ μὴν καὶ ὁ ἐν τῷ «Πρωταγόρα» διάλογος μετὰ τὴν Ἰπποκρίτου τελευταίη γινόμενος παρεληφότος ἤδη τὴν οὐσίαν Καλλίου, τοῦ Πρωταγόρου «μῦθηται» παραγινόμενος τὸ δεύτερον οὐ πολλὰς πρότερον ἡμέρας [309d], ὁ δ' Ἰπποκρίτος ἐπὶ μὲν Εὐθύδημον ἄρχοντος [431 π.Χ.] στρατηγῶν παρατέτακται μετὰ Νικίου πρὸς Ταναγραίους καὶ τοῖς παραβοηθοῦντας Βοιωτῶν καὶ τῆ μάχῃ νενίκηκε, πέθνηκε δὲ πρὸ τῆς ἐπ' Ἀλκαίου [421 π.Χ.] διδασκαλίας τῶν Εὐπόλιδος Καλάκων οὐ πολλῶ χρόνῳ κατὰ τὸ εἰκός [στὸ *Δήμιον* 424 π.Χ.] ... ἐν οὖν τούτῳ τῷ δράματι Εὐπόλις τὸν Πρωταγόραν ὡς ἐπιδημοῦντα εἰσάγει [βλ. Α1]. Ἀμειψίας δ' ἐν τῷ Κόννω [I 673 Kock] δύο πρότερον ἔτιον διδαχθέντι [423 π.Χ.] οὐ καταριθμεῖ αὐτὸν ἐν τῷ τῶν φροντιστῶν χορῷ· δὴλον οὖν ὡς μεταξὺ τούτων τῶν χρόνων παραγίνοντι.

Ἀλλὰ, βέβαια, καὶ ἡ συζήτηση στὸν «Πρωταγόρα», πού ἐγίνε μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰπποκρίτου, καὶ ὅταν ὁ Καλλίας εἶχε ἤδη κληρονομήσει τὴν περιουσία του, μάς θυμίζει ὅτι ὁ Πρωταγόρας εἶχε φθάσει στὴν Ἀθήνα, γιὰ δευτέρη φορά, λίγες μέρες πρὶν. Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ Ἰπποκρίτος, πού εἶχε τὴν ἀρχηγία τοῦ στρατοῦ, ὅταν ἦταν ἀρχὸν ὁ Εὐθύδημος (431 π.Χ.), εἶχε ἀναπαταχθεῖ μαζὺ μὲ τὸν Νικίαν στοὺς Ταναγραίους καὶ σ' ὅσους ἀπὸ τοὺς Βοιωτοὺς ἔσπευσαν σὲ βοήθειά τους, καὶ τοὺς νίκησε, πέθανε ὁμοῦ λίγῳ πρὶν ἀνεβᾶσουν τοὺς «Κόφακες» τοῦ Εὐπόλιδος, ἐπὶ ἀρχοντος Ἀλκαίου (τὸ 421 π.Χ.), σύμφωνα μὲ τίς ὑπάρχουσες ἐνδείξεις (στὸ *Δήμιον*, 424 π.Χ.). Στὸ σατυρικὸ αὐτὸ δράμα, λοιπόν, ὁ Εὐπόλις παρουσιάζει τὸν Πρωταγόρα νὰ βρίσκεται στὴν Ἀθήνα, ἐνῶ ὁ Ἀμειψίας στὴν κωμῶδία τοῦ «Κόννος», πού εἶχε ἀνεβασθεῖ δύο χρόνια πρωύτερα (τὸ 423 π.Χ.) δὲν τὸν συγκαταλέγει στὸν χορὸ τῶν «στοκαστῶν». Ἔτσι εἶναι φανερὸ ὅτι ὁ Πρωταγόρας εἶχε ἔρθει στὴν Ἀθήνα σ' αὐτὸ τὸ μεσοδιάστημα.²⁴

11a. - - - XI 505F κ.ε.: ἀλλὰ μὴν οὐ δύνανται Πάραλος καὶ Ξάνθηπος οἱ Περικλέους υἱοὶ τελευτήσαντος τῷ λοιμῷ Πρωταγόρα διαλέγεσθαι, ὅτι «τὸ» δεύτερον ἐπιδήμησι ταῖς Ἀθήναις, οἱ ἔτι πρότερον τελευτήσαντες.

Ἀλλὰ καὶ πόθι δὲν εἶναι δυνατόν ὁ Πάραλος καὶ ὁ Ξάνθηπος, οἱ υἱοὶ τοῦ Περικλέη, πού πέθανε κατὰ τὸν λοιμὸν, νὰ συναμφοῦν μὲ τὸν Πρωταγόρα, ὅταν ἦρθε στὴν Ἀθήνα γιὰ δευτέρη φορά, αὐτοὶ πού εἶχαν πέθανε ἀκόμα παλαιότερα.

τερα *λένν*, από τόν πατέρα τους, τό 429 π.Χ1.

11b. Πβ. ΕΥΣΤΑΘΙΟΣ, *Προλεγόμενα εις Όμηρον Όδύσ.* 1547, 53: εμφανίζουν Εύπολις λέγεται τόν φυσικόν Πρωταγόραν διακοιμωδών εν τω «ὅς ἀλαζονεύεται μὲν ἀλιτήριος περὶ τῶν μετεώρων, τὰ δὲ χαμάθεν ἐσθίει» [ἀπόσπ. 146b Kock, βλ. Α1]. Πβ. ἀπόσπ. 147: «πίνειν γὰρ αὐτὸν [Καλλίαν] Πρωταγόρας ἐκέλευν», ἵνα πρὸ τοῦ κυνὸς τὸν πνεύμιον «Ἐκκλυστον φορή».

Λένε ὅτι ὁ Εὐπόλις παρουσιάζει τὸν φυσικὸ φιλόσοφο Πρωταγόρα διακοιμωδώντας τον μὲ τὴ φράση «κοίταξε, πού κομπάζει, ὁ ἀχρεῖος, πῶς τὸν ἐνδιαφέρουν τόχα ὅσα γίνονται στὸν οὐρανό, ἐνῶ τρώει ὅσα φυτρώουν ἀπὸ τὴ γῆ».²¹ «Ὁ Πρωταγόρας παρακινούσε τὸν Καλλία νὰ πίνει, γιὰ νάχει τὰ πνευμόνια του ξεπλυμένα πρὶν ἀπὸ τίς μέρες τῶν κυνικῶν καυμάτων [γιὰ τίς μέρες τοῦ Κύναι].

12. ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ, *Πρὸς μαθηματικούς* IX 55, 56 [ἀμέσως μετὰ τὸ Κριτίας Β 25]: ἀμφέρεται δὲ τούτοις τοῖς ἀνδράσι [Εὐθύμερον, Διαγόρα, Προδίκω, Κριτία] καὶ Θεόδωρος ὁ ἄθεος καὶ κατὰ τινες Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης – ῥητῶς πον γράφας «πρὶ δὲ θεῶν οὐα εἰ τίοιν οὐθ' ὅποιοι τινὲς εἰσι δύνάμει λέγειν· πολλὰ γὰρ ἴασι τὰ κωλύοντά μ'» [Β 4], παρ' ἣν αἰτίαν θάνατον αὐτοῦ καταψηφισαμένων τῶν Ἀθηναίων διαφυγῶν καὶ κατὰ θάλατταν πταίσας ἀπέθανεν, μὲνηται δὲ ταύτης τῆς ἱστορίας καὶ Τίμων ὁ Φλιάσιος ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Σόλων [ἀπόσπ. 5 D.] ταῦτα διεξερχόμενος.

5. † ὥστε καὶ μετέπειτα σοφιστῶν
οὐτ' ἀλιγγλώσω οὐτ' ἀσκόπω οὐτ' ἀκυλίωται
Πρωταγόρη, ἔθελον δὲ τέφρη σγγραμματα θεῖνα,
ὅτι θεοὺς κατέγραψ' οὐτ' εἰδέναι οὐτε δύνασθαι
ὅποιοί τινὲς εἰσι καὶ οἱ τινες ἀθρήσασθαι,
10. πᾶσαν ἔχον φυλακὴν ἐπεικειῖς.²² τὰ μὲν οὐ οἱ
χραίσμο', ἀλλὰ φωνῆς ἐπειμαίετο, ὅφρα μὴ οὐτως
Σωκρατικὸν πίνων ψυχρὸν ποτὸν αἶδα δέη.

Μ' αὐτοὺς ἰδὼν τὸν Εὐθύμερον, τὸν Διαγόρα, τὸν Πρόδικω, τὸν Κριτίω συμφωνεῖ καὶ ὁ Θεόδωρος ὁ ἄθεος καὶ σύμφωνα μὲ ὀρισμένους καὶ ὁ Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης... ὁ ὅποιος σὲ κάποιο ἔργο του ἔγραψε ἐπὶ λέξει: «Σκετικὰ μὲ τοὺς θεοὺς δὲν μπορῶ νὰ πῶ οὔτε ἂν ὑπάρχουν οὔτε πῶς εἶναι· γιὰ εἶναι ποτὴ αὐτὰ πού μὲ ἐμποδίζουν». Αὐτὸ ἦταν ἡ αἰτία νὰ τὸν καταδικάσουν, σὲ θάνατο οἱ Ἀθηναῖοι μὲ τὴν ψήφο τους διέφυγε ὁμως καὶ ἀπὸ ἀτύχημα *λένν*, ναυάγιο πέθανε στὴ θάλασσα. Αὐτὴ τὴν ἱστορία τὴν ἔχει ἀπομνημονεύσει

καὶ ὁ Τίμων ἀπὸ τὸν Φηλοῦντα, στὸ δεῦτερο βιβλίον τῶν «Σύλλων» του, μὲ τὰ ἀκόλουθα λόγια:

– ἔπειτα, μεταξὺ τῶν σοφιστῶν, στὸν Πρωταγόρα, πού οὔτε ἡ καθαρὴ φωνὴ τοῦ ἔλειπε, οὔτε ἡ εὐθυβολία τοῦ λόγου, οὔτε ἡ εὐστροφία, θέλησαν νὰ κάμουν τὰ σγγραμμάτα του στάχτη, γιὰ ἔγραψε ὅτι οὔτε ἔξρει οὔτε μπορεῖ νὰ δεῖ ποιοὶ καὶ τί λογῆς εἶναι οἱ θεοί, μιλώντας μὲ μεγάλη προσοχή. Τὰ λόγια αὐτὰ δὲν τὸν ὠφέλησαν καὶ προσάσθησε νὰ διαφύγει, γιὰ νὰ μὴν πεῖ κι αὐτὸς τὸ κρῦο ποτὸ πού ἦπε ὁ Σωκράτης,²⁷ καὶ καθεὶ στὸν Ἄδη.

13. ΠΛΑΤΩΝ, *Κρατίλος* 385 e κ.έ.: ὥστε Πρωταγόρας ἔλεγεν λέγων πάντων χρημάτων μετρον εἶναι ἀνθρώπων [Β 1], ὡς ἄρα οἷα μὲν ἂν ἐμοὶ φαίνεται τὰ πράγματα εἶναι, τοιαῦτα μὲν ἔστιν ἐμοὶ· οἷα δ' ἂν σοί, τοιαῦτα δὲ σοί.

Ὅπως ἀκριβῶς τὸ ἐννοοῦσε ὁ Πρωταγόρας, ὅταν ὑποστήριζε ὅτι «μέτρο γιὰ ὅσα τὰ πράγματα εἶναι ὁ ἀνθρώπος», ὅτι δηλαδὴ, ὅπως φαίνονται σὲ μένα ὅτι εἶναι τὰ πράγματα, περίπου τέτοια εἶναι γιὰ μένα καὶ τὸ ἀντίθετο, ὅπως φαίνονται σὲ σένα, τέτοια περίπου εἶναι γιὰ σένα.²⁸

13a. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικά* II, 1053a 31: καὶ τὴν ἐπιστήμην δὲ μέτρον τῶν πραγμάτων λέγομεν καὶ τὴν αἰσθησὶν διὰ τὸ αὐτό, ὅτι γνωρίζομεν τι αὐταῖς, ἐπεὶ μετροῦνται μᾶλλον ἢ μετροῦσιν, ἀλλὰ συμβαίνει ἡμῖν ὥστερ ἂν εἰ ἄλλον ἡμᾶς μετροῦντος ἐγνωρίσαμεν πηλόκοι ἐσμέν τῷ τὸν πῆχυν ἐπὶ τοσοῦτον ἡμῖν ἐπιβάλλειν. Πρωταγόρας δ' ἀνθρώπων φησι πάντων εἶναι μέτρον, ὥστερ ἂν εἰ τὸν ἐπιστήμονα εἰπὼν ἢ τὸν αἰσθανόμενον· τούτους δ' ὅτι ἔχουσιν ὁ μὲν αἰσθησὶν ὁ δὲ ἐπιστήμην, ἃ φημεν εἶναι μέτρα τῶν ἵσποκειμένων, οὐδὲν δὴ λέγοντες περιττὸν φαίνονται τι λέγειν.

Γι' αὐτὸ τὸν λόγο χαρακτηρίζουμε τὴ γνώση καὶ τὴν αἰσθητήρια ἀντίληψη ὡς μέτρο τῶν πραγμάτων, διότι μέσω αὐτῶν γνωρίζουμε κάτι, ἂν καὶ στὴν πραγματικότητα τὰ πράγματα εἶναι μέτρο γι' αὐτέες *λένν*. τίς αἰσθήσεσι παρὰ αὐτέες μέτροι γιὰ τὰ πράγματα. Στὴν περίπτωση αὐτὴ δηλαδὴ συμβαίνει μὲ μᾶς *λένν*, μὲ τὴ γνώση μας γιὰ τὸ ἀνάλογο, ὅπως ὅταν κάποιοις μετράει τὸ ὕψος μας μοθαίνουμε ποῖο ἀνάστημα ἔχουμε, καθὼς αὐτὸς βάζει καὶ ξαναβάζει τὸν πήχυ πάνω μας. Ὁ Πρωταγόρας, ὡς γνωστόν, ὑποστήριζε ὅτι ὁ ἀνθρώπος εἶναι τὸ μέτρο γιὰ ὅσα τὰ πράγματα· εἶναι σὸν νὰ ἔλεγε ὅτι τὸ μέτρο εἶναι αὐτὸς πού γνωρίζει ἢ πού ἀντιλαμβάνεται μὲ τίς αἰσθήσεσι τὰ πράγματα καὶ ἀνοφέρουμε αὐτούς, γιὰ αὐτοὶ διαθέτουν ὁ ἕνας τὴν αἰσθητηριακὴ ἀντίληψη καὶ ὁ ἄλλος τὴ γνώση, αὐτὰ δηλαδὴ πού δεχόμαστε ὅτι εἶναι μέτρα τῶν πραγμάτων. Ἐτοῖ αὐτὰ δὲν ἔλενε τίποτε, δίνουν τὴν ἐντύπωση ὅτι ἔλενε κάτι τὸ σπουδαῖο.

14. ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ, *Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις* I 216 κ.ε.: καὶ ὁ Πρωταγόρας δὲ βούλεται παντῶν χρημάτων εἶναι μέτρον τὸν ἄνθρωπον τῶν μὲν ὄντων ὡς εἶναι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ εἶναι [B 1] μέτρον δὲ λέγων τὸ κριτήριον, χρημάτων μὲν τῶν πραγμάτων, ὡς δυνάμει φάσκειν πάντων πραγμάτων κριτήριον εἶναι τὸν ἄνθρωπον, τῶν μὲν ὄντων ὡς εἶναι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ εἶναι, καὶ διὰ τοῦτο τίθησι τὰ φαινόμενα ἕκαστῳ μόνῳ, καὶ οὕτως εἰσάγει τὸ πρὸς τι ... (217) φησὶν οὖν ὁ ἀνὴρ τὴν ὕλην ἄνεστην εἶναι, θεοῦσης δὲ αὐτῆς συνεχῶς προσθέσεις ἀντὶ τῶν ἀποφορήσεων γίνεσθαι καὶ τὰς αἰσθήσεις μετακοσμεῖσθαι τε καὶ ἀλλοιοῦσθαι παρὰ τε <τὰς> ἡλικίας καὶ παρὰ τὰς ἄλλας κατασκευὰς τῶν σωματίων, (218) λέγει δὲ καὶ τοὺς λόγους πάντων τῶν φαινομένων ὑποκείσθαι ἐν τῇ ὕλῃ, ὡς δύνασθαι τὴν ὕλην ὅσον ἐφ' ἑαυτῇ πάντα εἶναι ὅσα πᾶσι φαίνεται, τοὺς δὲ ἀνθρώπους ἄλλοτε ἄλλων ἀντιλαμβάνεσθαι παρὰ τὰς διαφόρους αὐτῶν διαθέσεις τὸν μὲν γὰρ κατὰ φύσιν ἔχοντα ἐκεῖνα τῶν ἐν τῇ ὕλῃ καταλαμβάνειν ἃ τοῖς κατὰ φύσιν ἔχουσι φαίνεσθαι δύναται, τοὺς δὲ παρὰ φύσιν ἃ τοῖς παρὰ φύσιν, (219) καὶ ἤδη παρὰ τὰς ἡλικίας καὶ κατὰ τὸ ὑπνοῦν ἢ ἐγρηγορέναι καὶ καθ' ἕκαστον εἶδος τῶν διαθέσεων ὁ αὐτὸς λόγος γίνεται τοίνυν κατ' αὐτὸν τῶν ὄντων κριτήριον ὁ ἄνθρωπος, πάντα γὰρ τὰ φαινόμενα τοῖς ἀνθρώποις καὶ ἔστιν, τὰ δὲ μηδενὶ τῶν ἀνθρώπων φαινόμενα οὐδ' ἔστιν, ὁρῶμεν οὖν ὅτι καὶ περὶ τοῦ τὴν ὕλην ἄνεστην εἶναι καὶ περὶ τοῦ τοὺς λόγους τῶν φαινομένων πάντων ἐν αὐτῇ ὑποκείσθαι δογματίζει, ἀδήλων ὄντων καὶ ἡμῖν ἐφεκτῶν.

Ἐπίσης ὁ Πρωταγόρας θέλει ὡς μέτρο κρίσεως γιὰ ὅλα τὰ πράγματα τὸν ἄνθρωπο, γιὰ ὅσα ὑπάρχουν ὅτι ὑπάρχουν, καὶ γιὰ ὅσα δὲν ὑπάρχουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν. Μὲ τὴ λέξη «μέτρο» ἐννοεῖ τὸ κριτήριον, ἐνῶ μὲ τὴ λέξη «κρήματα» ἐννοεῖ τὰ πράγματα, ὥστε τελικὰ νὰ υποστηρίξει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι τὸ κριτήριον γιὰ ὅλα τὰ πράγματα, γιὰ ὅσα ὑπάρχουν ὅτι ὑπάρχουν, καὶ γιὰ ὅσα δὲν ὑπάρχουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν. Ἐπομένως θέτει ὡς κριτήριον μόνο τὸ πῶς φαίνονται τὰ πράγματα στὸν καθένα, χωριστὰ, καὶ ἔτσι γίνεται εἰσαγωγὴ τῆς σχετικότητας ...²¹ (217). Ὑποστηρίζει, λοιπόν, ὁ Πρωταγόρας ὅτι ἡ ὕλη βρίσκεται σὲ κατάσταση ροῆς, καὶ ὅτι, καθὼς ρεεῖ, γίνονται συνεχῶς προσθέσεις ἀλλῶν πραγμάτων στὴ θέση αὐτῶν πού χάνονται ἐπιπλέον ἰσοχυρίζεται ὅτι οἱ αἰσθήσεις μετασχηματίζονται καὶ ἀλλοιώνονται, ἀνάλογα μὲ τὴν ἡλικία καὶ τὴν ἀλλῆ κατάσταση τῶν σωματίων. (218). Ἐπίσης ἰσχυρίζεται ὅτι οἱ αἰτίες γιὰ ὅλα, ὅσα φαίνονται, ἐνυπάρχουν στὴν ὕλη, ἐπειδὴ ἡ ὕλη, ἂν τὴν θεωρήσουμε καθαυτήν, ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ εἶναι ὅλα ὅσα φαίνονται σὲ ὄλους καὶ οἱ ἄνθρωποι, ἀπὸ τὴν πλευρὰ τους, ἀντιλαμβάνονται κάθε φορὰ διαφορετικὰ τὰ πράγματα, ἀνάλογα μὲ τὴ διαφορετικὴ ψυχικὴ τους διάθεση. Αὐτὸς δηλαδὴ πού βρίσκεται σὲ φυσιολογικὴ κατάσταση μπορεῖ νὰ ἀντιλαμβάνεται ἐκεῖνα τὰ ὕλικὰ πράγματα, πού εἶναι δυνατόν νὰ φαίνονται ἴετοι σὲ ὄσους βρίσκονται σὲ φυσιολογικὴ κατάσταση καὶ ἀντίθετα, ὅποιοι δὲν βρίσκο-

νται σὲ φυσιολογικὴ κατάσταση (νὰ ἀντιλαμβάνονται ὅσα ἀντιλαμβάνονται αὐτοὶ πού δὲν βρίσκονται σὲ φυσιολογικὴ κατάσταση. (219). Καὶ αὐτὸ ἰσχύει γιὰ τὶς διαφορετικὲς ἡλικίες, ὅπως ἐπίσης γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ ὕπνου ἢ τῆς ἐγρηγορήσεως, ἐπομένως καὶ γιὰ ὅποιαδήποτε κατάσταση ἰσχύει τὸ ἴδιο. Ὁ ἄνθρωπος, λοιπόν, γι' αὐτὸν (τὸν Πρωταγόρα) εἶναι τὸ κριτήριον γιὰ ὅσα ὑπάρχουν. Ὅλα δηλαδὴ ὅσα φαίνονται στοὺς ἀνθρώπους (ὅτι ὑπάρχουν) στὴν πραγματικότητα ὑπάρχουν, καὶ αὐτὰ πάλι πού δὲν φαίνονται σὲ κανένα ἀνθρώπο (ὅτι ὑπάρχουν) δὲν ἔχουν πραγματικὴ ὑπόσταση. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι ὑποστηρίζοντας ἰὸ Πρωταγόρασι ὅτι ἡ ὕλη βρίσκεται σὲ κατάσταση ροῆς καὶ ὅτι οἱ αἰτίες ὄλων ὅσα φαίνονται ἐνυπάρχουν σ' αὐτήν, ἐκφράζεται δογματικὰ, ἐνῶ τὰ πράγματα αὐτὰ εἶναι ἀδήλα καὶ γι' αὐτὸ ἐμεῖς κροτοῦμε ἐφεκτικὴ στάση.

15. - - - *Πρὸς μαθηματικούς* VII 389: πάσαν μὲν οὖν φαντασίαν οὐκ <ἂν> εἴποι τις διὰ τὴν περιτροπὴν, καθὼς ὁ τε Δημόκριτος καὶ ὁ Πλάτων [Θεαίτ. 171a] ἀντιλέγοντες τῷ Πρωταγόρα ἐδίδασκον εἶ γὰρ πάσα φαντασία ἐστὶν ἀληθής, καὶ τὸ μὴ πάσαν φαντασίαν εἶναι ἀληθῆ, κατὰ φαντασίαν ὑφιστάμενον, ἔσται ἀληθές, καὶ οὕτω τὸ πάσαν φαντασίαν εἶναι ἀληθῆ γενήσεται ψεῦδος.²² Πβ, Δημόκρ. Α 113. Ἐπίσης B 11' B 69' B 156

Δὲν μπορεῖ, λοιπόν, κανεὶς νὰ ὑποστηρίξει, ὅτι ὅποιαδήποτε παράσταση εἶναι ἀληθινή, γιὰ τὸ ἰσχυρισμὸς αὐτὸς ὁδηγεῖ στὴν αὐτοαναίρεσή του, ὅπως διδάσκουν ὁ Δημόκριτος καὶ ὁ Πλάτων, ἀντικρούοντας τὸν Πρωταγόρα. Διότι ἂν δεχθοῦμε ὅτι κάθε παράσταση εἶναι ἀληθής, θὰ ἀληθεύει καὶ τὸ ὅτι δὲν εἶναι ἀληθής κάθε παράσταση, ἀφοῦ ὡς παράσταση καὶ αὐτὸ εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι ἀληθινό. Ἔτσι, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα πῶς ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι κάθε παράσταση εἶναι ἀληθής, εἶναι ψευδής.

16. ΕΡΜΕΙΑΣ, *Διασυρμὸς τῶν ἐξω φιλοσόφων* 9 (Dox. Gr. 653): ἀλλ' ἐπὶ θάτερα Πρωταγόρας ἐστηκώς ἀνθέλκει με φάσκων ὄρος καὶ κρίσις τῶν πραγμάτων ὁ ἄνθρωπος καὶ τὰ μὲν ὑποπίπτοντα ταῖς αἰσθήσεσιν ἔστιν πράγματα, τὰ δὲ μὴ ὑποπίπτοντα οὐκ ἔστιν ἐν τοῖς εἶδεσι τῆς οὐσίας. Πβ, Μητροδ. Β 1.

Ἀλλὰ ὁ Πρωταγόρας, πού βρίσκεται στὴν ἀλλῆ πλευρὰ, προσπαθεῖ νὰ με παρασύρει πρὸς τὴν ἀντίθετη ἀποψη, υποστηρίζοντας ὅτι γνώμονας καὶ κριτήριον τῶν πραγμάτων εἶναι ὁ ἄνθρωπος, καὶ ὅτι ὅσα μὲν γίνονται ἀντιληπτὰ μὲ τὶς αἰσθήσεις ἔχουν ὑπαρκτικὴ ὄντοτητα, ὅσα ὁμως δὲν γίνονται ἀντιληπτὰ, δὲν συγκοταθέγονται στὶς μορφές τῆς οὐσίας.

17. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικά* Θ 3, 1046b 29: εἰσὶ δὲ τινες οἱ φασιν, οἷον οἱ Μεγαρικοί, ὅταν ἐνεργῇ μόνον δύνασθαι, ὅταν

δὲ μὴ ἐνεργῆ, οὐ δύνασθαι, οἷον τὸν μὴ οἰκοδομοῦντα οὐ δύνασθαι οἰκοδομεῖν, ἀλλὰ τὸν οἰκοδομοῦντα, ὅταν οἰκοδομῆ· ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων, οἷς τὰ συμβαίνοντα ἄτοπα οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν, δηλὸν γάρ, ὅτι οὐτ' οἰκοδόμος ἔσται, ἐὰν μὴ οἰκοδομῆ· τὸ γὰρ οἰκοδόμῳ εἶναι τῷ δυνατῷ εἶναι ἔστιν οἰκοδομεῖν, ὁμοίως δὲ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν· εἰ οὖν ἀδύνατον τὰς τοιαύτας ἔχειν τέχνας μὴ μακθάνοντά ποτε καὶ λαβόντα, καὶ μὴ ἔχειν (1047a) μὴ ἀποβαλόντα ποτέ (ἢ γὰρ λήθη ἢ πάθει τινὶ ἢ χρόνῳ· οὐ γὰρ δὴ τοῦ γε πράγματος φθαρέντος· αἰεὶ γὰρ ἔστιν), ὅταν παύσῃται, οὐχ ἔξει τὴν τέχνην, πάλιν δ' εὐθύς οἰκοδομήσει πῶς λαβών· καὶ τὰ ἄψυχα δὴ ὁμοίως οὔτε γὰρ ψυχρὸν οὔτε θερμὸν οὔτε γλυκὺ οὔτε ὀλῶς αἰσθητὸν οὔθεν ἔσται μὴ αἰσθανομένων· ὥστε τὸν Πρωταγόρου λόγον συμβῆσεται λέγειν αὐτοῖς, ἀλλὰ μὴν οὐδ' αἰσθησὶν ἔξει οὐδέν, ἐὰν μὴ αἰσθάνηται μηδ' ἐνεργῆ.

Εἶναι ὀρισμένοι, ὅπως οἱ Μεγαρικοί, οἱ ὅποιοι ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ δυνατότητα ἐκδηλώνεται μόνον ὅταν τὸ ὑποκείμενο ἐνεργεῖ, ἐνῶ ὅταν δὲν ἐνεργεῖ, δὲν ὑπάρχει ἐκδήλωση τῆς δυνατότητας· ἔτσι, π.χ., ὁποῖος δὲν οἰκοδομεῖ, δὲν ἐκδηλώνει τὴ δυνατότητα τοῦ οἰκοδομεῖν, ἀλλὰ μόνον αὐτὸς πού οἰκοδομεῖ κατὰ τὸ χρόνο πού οἰκοδομεῖ. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ σὲ κάθε ἀλλήλη περίπτωση. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ δεῖ κανεὶς τὰ παρόμοια ἐπακόλουθα αὐτῶν τῶν ἰσχυρισμῶν. Εἶναι προφανές δηλαδὴ πῶς δὲν μπορεῖ κανεὶς νὰ εἶναι οἰκοδόμος, ἂν δὲν χτίζει, γιατί τὸ νὰ εἶναι κάποιος οἰκοδόμος σημαίνει τὸ νὰ μπορεῖ νὰ οἰκοδομῆ· τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ μὲ τὴς ἀλλῆς τέχνες. Ἄν, ἥσυχόν, εἶναι ἀδύνατο νὰ κατέχει κάποιος αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὴς τέχνες χωρὶς νὰ τὴς ἔμαθε ποτέ καὶ δὲν τὴς ἀφομοίωσε, ἢ νὰ μὴν τὴς κατέχει κάποιος (1047a), πού ποτέ δὲν τὴς ἀπόμαθε (αὐτὸ θὰ συνέβαινε, βέβαια, εἴτε ἐπειδὴ τὴς ἠσυχόνησε εἴτε ἐπειδὴ ἔπαθε κάτι ἢ ἀπὸ τὸν ποῦ καιρὸ - καὶ ὄχι ἀσφαλῶς ἡγῶ φθορὰς τοῦ ἀντικειμένου, αὐτὸ ὑπάρχει πάντοτε)· ἵπρῃ νὰ δεχθούμεν πῶς μόλις σταματήσει νὰ ἀσκεῖ τὴν τέχνην του, θὰ πάψει νὰ τὴν κατέχει, κι ὅταν ξαναρχίσει νὰ χτίζει, πῶς θὰ τὴν ἀποκτήσει. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὰ ἄψυχα πράγματα. Γιατί, ἂν δὲν ὑπάρχουν ὄντα πού αἰσθάνονται οὔτε ψυχρὸ θὰ ὑπάρχει οὔτε ζεστὸ οὔτε γλυκὸ οὔτε κάτι ἄλλο πού μπορεῖ νὰ γίνῃ αἰσθητό. Ἔτσι οἱ Μεγαρικοί τελικὰ ἐπαναλαμβάνουν τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πρωταγόρα.¹⁸ Ἀλλὰ, βέβαια, ἓνα ὄν πού δὲν πεουργοῦν οἱ αἰσθήσεις του καὶ δὲν βρίσκεται σὲ ἐνέργεια, θὰ εἶναι τελείως ἀναίσθητο.

18. ΤΕΡΤΥΛΛΙΑΝΟΣ, *De anima* 15 (πβ. Ἐμπεδ. Β 105): etiam Protagoras, etiam Apollodorus, etiam Chrysippus haec sapiunt.

Γέδρα τῆς ψυχῆς εἶναι τὸ στήθος. Ἰ Αὐτὸ τὸ γνωρίζουν ἐπίσης ὁ Πρωταγόρας, καθὼς καὶ ὁ Ἀπολλόδορος καὶ ὁ Χρύσιππος.

19. ΠΛΑΤΩΝ, *Εὐθύδημος* 286bc: οὐ γὰρ τοι ἀλλὰ τοῦτόν γε τὸν λό-

γον (δηλ. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀντιλέγειν) πολλῶν δὴ καὶ πολλάκις ἀκηκοὺς αἰεὶ θαυμάζω, καὶ γὰρ οἱ ἀμφὶ Πρωταγόραν σφόδρα ἐχρῶντο αὐτῷ καὶ οἱ ἔτι παλαιότεροι [πβ. ΗΡΑΚΛ. Α 7]: ἐμοὶ δὲ αἰεὶ θαυμαστός τις δοκεῖ εἶναι καὶ τοῖς τε ἄλλοις ἀνατρέπων καὶ αὐτὸς αὐτόν [βλ. Α 1, 53].

Δηλαδὴ ὄχι τίποτε ἄλλο, ἀλλὰ τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ ἐννοῶ ἴδιον τὸ ἀντιλέγειν εἶναι ἀδύνατον· πού τὸ ἔχω ἀκούσει ἀπὸ πολλοὺς καὶ πολλῆς φορῆς, μὲ κάνει πάντοτε νὰ ἀπορῶ. Ἀπῆλθε καὶ στὸν κύκλιον τοῦ Πρωταγόρα τὸ χρησιμοποιοῦσαν πάρα ποῦ, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ οἱ πῶ παῖται! ἔμένα πάντως μοῦ φαίνεται ὅτι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἓνα ἀσυνήθιστο ἐπιχείρημα, γιατί δὲν ἀναιρεῖ μόνο τὰ ἄλλα ἐπιχειρήματα ἀλλὰ καὶ τὸ ἴδιο αὐτοαναιρεῖται.

19a. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικά* Γ 4, 1007b 18: ἔτι εἰ ἀληθεῖς αἰ ἀντιφάσεις ἅμα κατὰ τοῦ αὐτοῦ πάσαι, δηλὸν ὡς ἅπαντα ἔσται ἓν, ἔσται γὰρ τὸ αὐτὸ καὶ τριήρης καὶ τοίχος καὶ ἄνθρωπος, εἰ κατὰ παντός τι ἢ καταφάσκουμε καὶ ἀποφῆσαι ἐνδέχεται, καθάπερ ἀνάγκη τοῖς τὸν Πρωταγόρου λέγουσι λόγον, εἰ γὰρ τῷ δοκεῖ μὴ εἶναι τριήρης ὁ ἄνθρωπος, δηλὸν ὅτι οὐκ ἔστι τριήρης ὥστε καὶ ἔστιν, εἴτε ἢ ἀντίφασιν ἀληθῆς. Πβ. 5, 1009a 6. ΣΕΞΤ. ΕΜΠΕΙΡ. VII 398 [68 Α 114].

Ἀκόμη καὶ ἂν ἀληθεύουν ὅλες συγχρόνως οἱ προτάσεις πού ἀντιφάσκουν ὡς πρὸς τὸ ἴδιο πράγμα, εἶναι φανερό ὅτι ὄλα χωρὶς ἐξαίρεση θὰ εἶναι ἓνα ἴεν. Γιατί τὸ ἴδιο πράγμα θὰ εἶναι καὶ τριήρης καὶ τοίχος καὶ ἄνθρωπος, ἂν εἶναι δυνατόν εἴτε νὰ καταφάσκουμε εἴτε νὰ ἀρνούμαστε κάτι σὲ ὄλα τὰ πράγματα, ὅπως ἀκριβῶς εἶναι ἀναγκασμένοι νὰ κάνουν ὅσοι δέχονται τὸ ἐπιχείρημα τοῦ Πρωταγόρα: ἂν δηλαδὴ κάποιος νομίζει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι τριήρης, προφανῶς δὲν εἶναι τριήρης ἐπομένως εἶναι ἀναγκασμένος νὰ δεχθῆ καὶ ὅτι εἶναι τριήρης, ἐφόσον ἰδεχόμεστε ὅτι καὶ ἡ ἀντιφατικὴ πρόταση εἶναι ἀληθινή, ἂν ἡ ἀντίφαση εἶναι ἀληθινή.

Πβ. 19b, - - - Γ 5, 1009a 6. ΣΕΞΤ. ΕΜΠΕΙΡ., *Μαθημ.* VII 389 καὶ Δημόκρ. Α 114: ἔστι δ' ἀπὸ τῆς αὐτῆς δόξης καὶ ὁ Πρωταγόρου λόγος, καὶ ἀνάγκη ὁμοίως αὐτοὺς ἀμφὶ ἢ εἶναι ἢ μὴ εἶναι· εἴτε γὰρ τὰ δοκοῦντα πάντα ἔστιν ἀληθῆ καὶ τὰ φαινόμενα, ἀνάγκη εἶναι πάντα ἅμα ἀληθῆ καὶ ψευδῆ (πολλοὶ γὰρ τάναντία ὑπολαμβάνουσι ἀλλήλοις, καὶ τοὺς μὴ ταῦτα δοξάζοντας ἑαυτοῖς διεψεύσθαι νομίζουσιν ὥστ' ἀνάγκη τὸ αὐτὸ εἶναι τε καὶ μὴ εἶναι), καὶ εἰ τοῦτ' ἔστιν, ἀνάγκη τὰ δοκοῦντα εἶναι πάντ' ἀληθῆ (τὰ ἀντικείμενα γὰρ δοξάζουσιν ἀλλήλοις οἱ διεψευσμένοι καὶ ἀληθεύοντες· εἰ οὖν ἔχει τὰ ὄντα οὕτως, ἀληθεύουσι πάντες).

Από την ίδια γνώμη άφορμάται και η διδασκαλία του Πρωταγόρα (για την άμφισβήτηση της αρχής της αντίφασης). Έτσι αναγκαστικά (θα δεχθούμε) ότι και οι δύο ἰσχυράσεις, κατά τον ίδιο τρόπο ή είναι ή δεν είναι σωστές. Γιατί αν όλα όσα νομίζουμε και όσα μός φαίνονται, είναι αληθινά, τότε κατ' ανάγκην τα πάντα είναι συγχρόνως και αληθινά και ψευδή (γιατί πολλοί έχουν αντίθετες μεταξύ τους απόψεις και έτσι πιστεύουν ότι όσοι δεν έχουν την ίδια γνώμη μ' αυτούς βρίσκονται σε πλάνη, επομένως ἰσχυρίζονται ότι το ίδιο πράγμα και είναι και δεν είναι). Κι αν έτσι έχουν τα πράγματα, κατ' ανάγκην όλες οι γνώμες ίσοι ὑποκειμενικές απόψεις είναι αληθείς – γιατί όσοι βρίσκονται σε πλάνη και αυτοί που ἐπαληθεύονται στις απόψεις τους δέχονται πράγματα αντίθετα μεταξύ τους. Αν λοιπόν, αυτή είναι η οὐσία τῶν ὄντων, τότε ὅλοι θα προσεγγίζουν την ἀλήθεια.

19c. - - - Κ6, 1062b 12: παραπλήσιον δὲ τοῖς εἰρημένοις ἐστὶ καὶ τὸ λεχθὲν ἐπὶ τοῦ Πρωταγόρου· καὶ γὰρ ἐκεῖνος [ὁ Πρωταγόρας] εἴη παντῶν εἶναι κρημάτων μέτρον ἀνθρώπων, οὐδὲν ἕτερον λέγων ἢ τὸ δοκοῦν ἐκάστῳ τοῦτο καὶ εἶναι παγίως τοῦτου δὲ γιγνομένου τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἶναι καὶ μὴ εἶναι, καὶ κακὸν καὶ ἀγαθὸν εἶναι, καὶ τὰλλα τὰ κατὰ τὰς ἀντικειμένας λεγόμενα φάσεις, διὰ τὸ πολλάκις τοιοῦδι μὲν φαίνεσθαι τὸδε εἶναι καλὸν τοιοῦδι δὲ τοῦναντίον, μέτρον δ' εἶναι τὸ φαινόμενον ἐκάστῳ.

Παραπλήσιο μάλιστα με' όσα έχουμε εκθέσει είναι και αυτό που εἶπε ὁ Πρωταγόρας γιατί ἐκεῖνος ὑποστήριζε ότι για όλα τα πράγματα μέτρο είναι ὁ ἀνθρώπος, και μ' αυτό δεν ἔννοουσε τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ πὼς ὁ, τι νομίζει ὁ καθένας αὐτὸ εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία ἀληθινό.¹¹ Ἄν ὁμως δεχθούμε αὐτό, τότε λείμαστε ἀναγκασμένοι νὰ δεχθούμε ὅτι τὸ ἴδιο πράγμα μπορεί νὰ εἶναι και νὰ μὴ εἶναι, νὰ εἶναι και κακὸ και συνάμα νὰ εἶναι και καλὸ· ἐπίσης ἰσὸ ἴδιο θὰ ἰσχύει και για τις ἄλλες ἀντιθετικές ἀποφάνσεις, ἐπειδὴ πολλὴς φορές ἕνα ὀρισμένο πράγμα φαίνεται σὲ ἄλλους ὅτι εἶναι καλὸ, σὲ ἄλλους ὁμως τὸ ἀντίθετο, ἔτσι ἰκαταλήγουμε νὰ δεχθούμε ὅτι κριτήριο εἶναι ὁ, τι φαίνεται στὸν καθένα.

20. ΚΛΗΜΗΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΥΣ, *Στρωματεῖς* VI 65 [II 464, 14 Ἐκδ. Στάβλιν]. Πβ. Πρωτ. Β6α: Ἑλληνές φασὶ Πρωταγόρου προκατάρξαντος παντὶ λόγῳ λόγον ἀντικείμεθα.

Οἱ Ἑλληνες ὑποστηρίζουν, ἀφοῦ ἔκανε τὴν ἀρχὴ ὁ Πρωταγόρας, ὅτι σὲ κάθε ἐπιχείρημα ὑπάρχει ἕνα ἀντίθετο ἐπιχείρημα.

20a. ΣΕΝΕΚΑΣ, *Epistulae morales* 88, 43: Protagoras ait de omni re in utramque partem disputari posse ex aequo et de hac ipsa, an omnis res in utramque partem disputabilis sit. Πβ. Β 6a.

Ὁ Πρωταγόρας λέει ὅτι σὲ κάθε πράγμα εἶναι δυνατόν νὰ ἐπιχειρηματολογεῖ κανεὶς ἔξωσιν και πρὸς τις δύο πλευρές, ἄκομιν και σχετικά με' τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσο μπορεί ὀηθῶσὴ κανεὶς νὰ ἐπιχειρηματολογεῖ για κάθε πράγμα και πρὸς τις δύο πλευρές.

21. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ῥητορική* Β 24, 1402a 23: καὶ τὸ ἰὼν ἡμῶν δὲ λόγον κρειττώ ποιῖν [Πρωτ. Β 6b] τοῦτ' ἐστίν, καὶ ἐντεῦθεν δικαίως ἔδυσχεραῖνον οἱ ἀνθρώποι τὸ Πρωταγόρου ἐπάγγελμα· ψευδὸς τε γὰρ ἐστίν καὶ οὐκ ἀληθὲς ἀλλὰ φαινόμενον εἰκός, καὶ ἐν οὐδεμιᾷ τέχνῃ ἀλλ' ἐν ὀητορική και ἐριστική.

Αὐτὸ σημαίνει «τὸ νὰ κανεὶς τὸ πὼς ὀδύνατο ἐπιχείρημα πὼς δυνατό».¹² και αὐτὴ ἦταν ἡ αἰτία πὼς δυσανασχετοῦσαν οἱ ἀνθρώποι με' τὴν τέχνη τοῦ Πρωταγόρα· γιατί βέβαια, πρόκειται για ψευδὸς και ὀκι ἀληθές, κατὰ φαινομενικά πιθανοφανές πὼς δεν συνθῆζεται σὲ καμὸ ἄλλη τέχνη, παρὰ μόνο στή ὀητορική και τὴν ἐριστική.

21a. ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ, λ. Ἄβδηρα: Πρωταγόρας, ὃν Ἐβδόξος [ἀπόσπ. 4 Gisinger, *Στοιχεῖα* VI 78] ἰστορεῖ τὸν ἡσσω και κρείσσῳ λόγον πεποιηκέναι και τοῖς μαθητὰς δεδιδασχέναι τὸν αὐτὸν ψέγειν και ἐπαινεῖν. Πβ. Πρωταγόρας C 2.

Ἄβδηρα: Πρωταγόρας ἰκαταγόταν ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα, για τὸν ὀποῖο ὁ Εὔδοξος ἀναφέρει ὅτι αὐτὸς ἐπινόησε τὸ ὀδύνατο και τὸ δυνατό ἐπιχείρημα και ὅτι δίδασσε τοῖς μαθητῆς του πὼς νὰ κατηγοροῦν και νὰ ἐπαινοῦν τὸ ἴδιο πρόσωπο.

21b. ΠΛΑΤΩΝ, *Θεαίτητος* 166d κ.έ.: (ἀπολογία τοῦ Πρωταγόρα) ἐγὼ γὰρ φημι μὲν τὴν ἀλήθειαν ἔχειν ὡς γέγραφα· μέτρον γὰρ ἕκαστον ἡμῶν εἶναι ἰὼν π ὀντων και μὴ, μ῀ριον μὲντοι διαφέρειν ἕτερον ἕτερον αὐτῶ τοῦτου, ὅτι τῶ μὲν ἄλλα ἰσιν τε και φαίνονται, τῶ δὲ ἄλλα, και σοφίαν και σοφὸν ἀνδρα πολλοῦ δέω τὸ μὴ φάναι εἶναι, ἀλλ' αὐτὸν τοῦτον και λέγω σοφόν, ὅς ἂν τινι ἡμῶν, ὃ φαίνεται και ἰσιν κακά, μεταβάλλων ποιήση ἀγαθὰ φαίνεσθαι τε και εἶναι.

167b: ἀλλ' οἴμαι πονηρῶς ψυχῆς ἔξει δοξάζοντα συγγενὴ ἑαυτῆς χρηστῆ [ἐνν. ἔξισ] ἐποίησε δοξάζουσι ἕτερα τοιαῦτα, ἢ δὴ τις [τὰ φαντάσματα] ἐπὸ ἀπειρίας ἀληθῆ καλοῦσιν, ἐγὼ δὲ βελτίῳ μὲν τὰ ἕτερα τῶν ἔτερον, ἀληθέστερα δὲ οὐδέν, και τοῖς σοφοῖς ... κατὰ μὲν οἴματα ἰατροῦς λέγω, κατὰ δὲ φαντὰ γυωγοῦς φημὶ γῆρ και τοῦτους τοῖς φντοῖς ἀντὶ πονηρῶν αἰσθήσεων, ὅταν τι αὐτῶν ἀσθενῆ, χρηστὰς και ὀγεινὰς φαισθήσεις τε και ἀληθείς ἡμποιεῖν, τοῖς δὲ γε σοφοῖς τε και ἀγαθοῖς ὀητορας ταῖς πόλεσι τὰ χρηστὰ ἀντὶ τῶν πονηρῶν δίκαια

Ούτε, στ' ἀλήθεια, ὁ Πρωταγόρας, πού ὁ ἴδιος ἀρνείται ὅτι γνωρίζει ὅτι δὴ ποτε σοφές γιά τοὺς θεούς, ἂν ὑπάρχουν ἢ δὲν ὑπάρχουν, καί ποιά μορφή ἔχουν, φαίνεται νὰ ἔχει κάποια γνώμη γιά τὴ φύση τῶν θεῶν.

23b. ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ, *Περὶ εὐσεβείας* στήλ. 22, σ. 89 ἔκδ. Gomperz [στό περ. *Herkulanische Studien* II, Λειψία 1866]: . . ἢ τοῖς ἀγνωστον εἶ τινές εἰσι θεοὶ λέγοντας ἢ ποιοὶ τινές εἰσιν.

... ἢ αὐτοὺς πού λένε ὅτι εἶναι ἀγνωστο, ἂν ὑπάρχουν θεοὶ ἢ τί λογῆς εἶναι.

23c. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΟἰΝΟΑΝΔΕΥΣ, ἀπόσπ. 12, στήλ. 2, 1 σελ. 19, ἔκδ. Williams: Πρωταγόρας δὲ ὁ Ἀβδηρείτης τῇ μὲν δυνάμει τὴν αὐτὴν ἤνεγκε Διαγόρα δόξαν, ταῖς λέξεσιν δὲ ἑτέροις ἔχρησατο, ὡς τὸ λείαν ἰταμὸν αὐτῆς ἐκπευθεύμενος, ἔφησε γὰρ μὴ εἰδέναι, εἰ θεοὶ εἰσὶν· τοῦτο δ' ἴσθιν τὸ αὐτὸ τῷ λέγειν εἰδέναι ὅτι μὴ εἰσὶν. Πβ. Β 4.

Καὶ ὁ Πρωταγόρας ὁ Ἀβδηρίτης διατύπωσε μίαν ἰσοδύναμη ἀπόψη μὲ τὸν Διαγόρα.³⁴ μεταχειρίστηκε ὅμως διαφορετικὲς λέξεις, γιὰ νὰ ἀποφυγεῖ τὴν υπερβολικὴ τὸλμη αὐτῆς τῆς ἀπόψεως. Εἶπε, δηλαδή, ὅτι δὲν ξέρει ἂν ὑπάρχουν θεοὶ· αὐτὸ ὅμως εἶναι τὸ ἴδιο σὰν νὰ λέει πὼς δὲν ὑπάρχουν.

24. ΠΛΑΤΩΝ, *Κρατύλος* 391bc κ.έ.: (Ὁ Σωκράτης ἀπειθῆνεται στὸν Ἐρμογένη) εἰσὶ δὲ οὗτοι οἱ σοφισταί, οἵσπερ καὶ ὁ ἀδελφός σου Καλλίας πολλὰ τέλειος χρήματα σοφῆς δοκεῖ εἶναι. ἐπειδὴ δὲ οὐκ ἔγκρατῆς εἶ τῶν πατρώων, λιπαρὴν χρῆ τὸν ἀδελφὸν καὶ δεῖσθαι αὐτοῦ διδάξει σε τὴν ἁρθίμια [ἐν τῶν ὀνομάτων] περὶ τῶν τοιούτων ἦν ἔμαθεν παρὰ Πρωταγόρου. - Ἄτοπος μὲν τὰν εἶη μου, ὦ Σώκρατες, ἡ δέησις, εἰ τὴν μὲν Λιθίαν τὴν Πρωταγόρου ὄλωσ' οὐκ ἀποδέχομαι, τὰ δὲ τῆ τοιαύτη ἀληθείᾳ ῥηθέντα ἀγαυοῖσιν ὡς τοῦ ἄξια.

Οἱ ἄνθρωποι αὐτοὶ εἶναι οἱ σοφισταί, σ' αὐτοὺς πού καὶ ὁ ἀδελφός σου Καλλίας εἰσέφερε πολλὰ χρήματα καὶ τώρα θεωρεῖται σοφός. Μιὰ καὶ δὲν εἶσαι ὅμως κύριος τῆς πατρικῆς περιουσίας πρέπει νὰ παρακαθῆσαι τὸν ἀδελφὸ σου καὶ νὰ τοῦ ζητήσεις νὰ σὲ διδάξει τὴν ὀρθὴ κρῆση ἰτῶν λέξεων³⁵ - ποῖ εἶναι ὀρθὸ γι' αὐτὰ τὰ θέματα, ὅπως τὸ ἔμαθε ἀπὸ τὸν Πρωταγόρα.³⁶ Περιέργη θὰ ἦταν ἡ παράκλησή μου, Σωκράτη, ἐφόσον ἀπὸ τῆς μὲν ἀπορρίπτω τελείως τὴν «Ἀλήθεια» τοῦ Πρωταγόρα καὶ ἀπὸ τῆς ἄλλης νὰ ἀσπάζομαι, σὰν νὰ εἶχαν κάποια ὄβια, ὅσα λέγονται σύμφωνα μ' αὐτὴ τὴ δόξαν ἀλήθεια.

25. . . . Πρωταγόρας 338a: ἡγοῦμαι . . . ἀνδρὶ παιδείας μέγιστον μέρος εἶναι περὶ ἐπιὸν δεινὸν εἶναι· ἔστιν δὲ τοῦτο τὰ ὑπὸ τῶν ποιητῶν

λεγόμενα οἷόν τ' εἶναι συνέναι ἃ τε ἁρθίως πεποιήται καὶ ἃ μὴ, καὶ ἐπίσταςθαι διελεῖν τε καὶ ἐρωτώμενον λόγον δοῦναι.

Ἰμῆσαι ὁ Πρωταγόρας, Νομίζω . . . ὅτι τὸ σημαντικότερο στοιχεῖο τῆς παιδείας ἐνός ἀνθρώπου εἶναι ἡ μεγάλη του ἐξοικείωση μὲ τὴν ποίηση. Αὐτὸ σημαίνει νὰ εἶναι κανεὶς σὲ θέση νὰ κατανοεῖ ὅσα λένε οἱ ποιητές, δηλαδή, αὐτὰ πού σωστά εἶπε ὁ ποιητὴς καὶ ὅσα δὲ, ἐπιπλέον, νὰ ξέρει νὰ ἀναζητεῖ τὸ ποίημα καὶ ὅταν τὸν ρωτοῦν νὰ μπορεῖ νὰ ἀπολογεῖ τις ἀπόψεις του. *Ἀκολουθεῖ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ποιήματος τοῦ Σμυνίδου.*

25a. GNOMOLOGIUM VATICANUM 743 (ἔκδ. Sternbach ἀρ. 468): Πρωταγόρας ἐποιοῖσ' ἑνὸς αὐτῶν βλασηθησόντος ἐπὶ τῷ μὴ ἀποδέχσθαι τὰ ποιήματα αὐτοῦ· ὡτάν, ἔφη, κριτέον μοι ἔστι κακῶς ἀκούειν ὑπὸ σοῦ ἢ τῶν σῶν ποιημάτων ἀκούειν³⁷.

Ὅταν κάποιος στιχουργὸς κακοῖλογοι τὸν Πρωταγόρα, γιατί δὲν ἐνέκρινε τὰ ποιήματά του, ὁ Πρωταγόρας ἀπάντησε: «Φίλε μου, προτιμῶ νὰ ἀκούω τις κακοῖλογίες σου παρὰ τὰ ποιήματά σου».³⁸

26. . . . Φαίδρος 266d κ.έ.: [Σωκράτης καὶ Φαίδρος] προσιμὸν μὲν οἶμαι πρῶτον ὡς δεῖ τοῦ λόγου λέγεσθαι ἐν ἀρχῇ ταῦτα λέγεις (ἢ γάρ) τὰ κοινὰ τῆς τέχνης - Ναί. - Δεύτερον δὲ δὴ διηγήσιν τινα μαρτυρίας τ' ἐπ' αὐτῇ, τρίτον ἀκμήρια, τέταρτον εἰκόσια καὶ πηλοῖσιν οἶμαι καὶ ἐπιπίπτουσιν λέγειν τὸν γε βέλτιστον λογοδαίδαλον Βυζάντιον ἄνδρα. - Τὸν χρηστὸν λέγεις Θεόδωρον; [βλ. Γοργ. Α 30]. - Τί μὲν; καὶ Ἐπιγόνον γε καὶ Ἰπιπύλλειον ὡς ποιητῶν ἐν κατηγορία τε καὶ ἀπολογία. τὸν δὲ κάλλιστον Πάριον Ἐσθῆνον [PLG II 269 Biehl, ALG I 78 Dergk] ἐς μέσον οὐκ ἄγομαι, ὅς ὑποθήμισιν τε πρῶτος ἦρχεν καὶ παρεμπνεύσας οἱ δ' αὐτῶν καὶ παραφύγοις φασὶν ἐν μέτρῳ λέγειν μνήμης χάριν· σοφῶς γὰρ ἄνηρ, Τιταῖαν [βλ. Γοργ. Α 7, Θρασύμ. Α 2] δὲ Γοργίαν τε ἔασομαι εἶδεν, οἱ πρὸ τῶν ἀληθῶν τὰ εἰκόσια εἶδον ὡς τμητέα μᾶλλον, τὰ τε αὐτὸ μικρὰ μεγάλα καὶ τὰ μεγάλα μικρὰ φαίνεσθαι ποιησὶν διὰ ῥοήμην λόγου, καινὰ τε ἀρχαῖως τὰ τ' ἐναντία καινῶς, συντομίαν τε λόγων καὶ ἄπειρα μῆκη περὶ πάντων ἀνηθρον; ταῦτα δὲ ἀκούων ποτέ μου Πηρόδικος [βλ. Πηρόδ. Α 20] ἐγλασεν, καὶ μόνος αὐτὸς ἠρῆνεναι ἔφη ὡς δεῖ λόγων τέχνην εἶναι ἢ οἷα μικρῶν οἷα βραχίων ἄλλα ματριων. - Σοφώτατά γε, ὦ Πηρόδικε. - Ἰππῖαν [86 Α 12] δὲ σὺ λέγομεν, οἶμαι γὰρ ἂν σύμφησον αὐτῷ καὶ τὸν Ἥλειον ξένον γενέσθαι. - Τί δ' οὐ; γὰρ ἂν σύμφησον αὐτῷ καὶ τὸν Ἥλειον ξένον γενέσθαι. - Τὰ δὲ Πυλίων πῶς φράσομεν ἀν' ἡμετέρας λόγων, ὡς διπλασιοῖσιν καὶ γυμνασιοῖσιν καὶ εἰκονοῖσιν, ὀνομάτων τε. Δικερνῆσι, ἃ ἐκείνῳ ἐδωκῆσατο πρὸς ποίησιν εὐεπείας. - Πρωταγοῖσιν δὲ, ὦ Σώκρατες, οὐκ ἦν μέντοι τοιαῦτ' ἄττα. - Ἀρθίμια γε τις, ὦ καί, καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ

καλά. τῶν γε μὴν οἰκτρογῶων ἐπὶ γῆρας καὶ πενίαν ἐλκομένωιν λόγων κεκρατηγένοι τέχνη μοι φαίνεται τὸ τοῦ Χαλκιδόνιου [Θρασύμαχος βλ. 85 Β 6] σθένος, ὀργίσει τε αὐτὸν πολλοὺς ἅμα δεινὸς ἀνὴρ γέγονεν καὶ πάλιν ὀργισμένοις ἐπάδων κηλεῖν, ὡς ἔφη διαβάλλειν τε καὶ ἀπολύσασθαι διαβολῆς ὅθεν δὴ κράτιστος τὸ δὲ δὴ τέλος τῶν λόγων κοινή πᾶσιν ἔοικεν συνδεδογμένον εἶναι, ὃ τινὲς μὲν ἐπᾶνοδον, ἄλλοι δ' ἄλλο τίθενται ὄνομα.

ΣΩ: Νομίζω, ἄοιδόν, ὅτι στὴν ἀρχὴ τοῦ ἱστορικοῦ λόγου πρέπει νὰ ὑπάρχει ἓνα εἰσαγωγικὸ μέρος.³⁷ Ἐννοεῖς αὐτές τις γῆφυρότητες (ἔτσι δὲν εἶναι) - ΦΑΙ: Ναι, αὐτές. ΣΩ: Ἐπειτα κάποια ἐκθεση τῶν περιστατικῶν μὲ τις σχετικὲς μαρτυρίες τρίτον, οἱ ἀποδείξεις τέταρτον, οἱ ἐνδείξεις ἐκεῖνος ὁ ἔξοχος μάστορας τοῦ λόγου ἀπὸ τὸ Βυζάντιο νομίζω ὅτι μὴδ' ἰσὸ σημείον αὐτοῦ καὶ γιὰ βεβαίωση καὶ ἐπιβεβαίωση ἱτῶν ἐνδείξεων. - ΦΑΙ: Ἐννοεῖς τὸν καθὸ μας τὸν Θεόδωρο;³⁸ - ΣΩ: Ναι, βέβαια. Καὶ στὶς περιπτώσεις πού ἀπαγγέλλει κανεὶς μὴ κατηγορία ἢ ἀπολογεῖται, πρέπει νὰ κάνει αἴτηση ἀνασκευῆς καὶ ἐπιπρόσθετη ἀνασκευῆ. Ἀλλὰ θὰ ἀγνοήσουμε τὸν θαυμάσιον Εὐννο ἀπὸ τὴν Πάρο,³⁹ πού πρῶτος ἐπινόησε τοὺς ὑπαινιγμούς καὶ τοὺς «πλάγιους» ἐπαίνους, μερικὸ μάλιστα ἄνευ ὅτι τις δευτερεύουσες κατηγορίες τις ἔλεγε σὲ στίχους, γιὰ νὰ ἀποτυπώνονται στὴ μνήμη. Ἦταν σπουδαῖος ἄνθρωπος. Ἡ μὴπως θ' ἀφήσουμε ἡοικους τὸν Τεισία καὶ τὸν Γοργία, οἱ ὅποιοι ἔλεγον ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑπολογίζουμε περισσότερο τὰ ἀληθοφανῆ παρὰ τὰ ἀληθινὰ καὶ πού μὲ τὴ δύναμη τοῦ λόγου καὶ τὰ μικρὰ νὰ φαίνονται μεγάλῃ καὶ τὰ μεγάλῃ, πᾶσι, μικρὰ, καθὼς καὶ τὰ καινούργια νὰ φαίνονται παλιὰ καὶ ἀντιστρόφως⁴⁰ ἐπινόησαν τρόπους νὰ μιλοῦν γιὰ ὅσα τὰ θέματα ἄλλοτε μὲ συντομία καὶ ἄλλοτε νὰ ἀπεραντολογοῦν; Κάποτε, μάλιστα, ἀκούγοντάς με ὁ Πρόδικος νὰ τὰ πῶ αὐτά, γέλασε καὶ εἶπε ὅτι ἐκεῖνος μόνον εἶχε βρεῖ τὴν τέχνη, ποιά λόγια χρειάζονται ἰκάθε φορά, ὅτι δηλαδὴ δὲν χρειάζεται οὔτε νὰ ἀπεραντολογοῖ κανεὶς οὔτε νὰ συντομεύει ὑπερβολικὰ, ἀλλὰ νὰ κρατᾷ τὸ μέτρο. - ΦΑΙ: Ποῦ ποῦ λόγια, Πρόδικε. - ΣΩ: Γιὰ τὸν ἱππία τὸν γνωστὸ μας ἀπὸ τὴν Ἡθεῖα, δὲν θὰ ποῦμε τίποτα; Γιατί θὰ ἀκοουθοῦσε κι αὐτός, νομίζω, τὴ γνώμη τοῦ Προδίκου. - ΦΑΙ: Μὰ, βέβαια. ΣΩ: Γιὰ κείνον πᾶσι τὸ ἔργο τοῦ Πλάτωνα «Μουσεῖα τῶν λόγων», τί θὰ ποῦμε; Δηλαδὴ γιὰ τις ἐπαναλήψεις τῶν λέξεων, τὰ ἀπανωτὰ γνωμικά, τὴν κατάχρηση τῶν μεταφορῶν, ἢ γιὰ τις λέξεις πού χάρισε ὁ Λικύμνιος,⁴¹ γιὰ νὰ κάνει ὠραίες τις φράσεις; - ΦΑΙ: Μὰ καὶ τοῦ Πρωταγόρα οἱ «λέξεις» δὲν ἦταν κάτι παρόμοιο, Σωκράτη; - ΣΩ: Ναι, βέβαια, παιδί μου, καὶ γιὰ τὴν ὀρθὴ χρῆση τοῦ λόγου καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ ὠραία πράγματα.⁴² Ἀλλὰ καὶ στὶς μακρόσυρτες κραυγὲς γιὰ τὰ γηραιά καὶ τὴ φτώχεια, τις μακρόσυρτες, ἔχει ἐπικρατήσει, νομίζω, ἡ δύναμη τῆς τέχνης τοῦ Χαλκιδόνιου (τοῦ Θρασύμαχου), πού κι αὐτός ἀποδείχθηκε φαβερὸς ἄνδρας σὲ νὰ ξεσηκώνει τὴν ὀργὴ σ' ἓνα πῆθος ἀνθρώπων, κι ὕστερα πᾶσι μὲ τις ἐπιπλοῦς του νὰ τὸ μαγεύει, ὅπως λέει ὁ ἴδιος ἐπίσης σὲ νὰ διαβάλλει καὶ νὰ διαψεύει κάθε εἶδους διαβοηθὲς εἶναι ἀξέπεραστος. Σχετικὰ μὲ τὸ τέλος τῶν λόγων φαίνεται πῶς ὑπάρχει σὲ ὅλους μὴ κοινή ἀντίληψη, αὐτὸ δηλαδὴ πού μερικὸι τὸ ὀνομάζουν «ἀνακεφαλαίωση» καὶ ἄλλοι μὲ ἄλλο ὄνομα.

27. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ῥητορική* Γ 5, 1407b 6, (Πβ, καὶ πῶς κάτω Α 28 καὶ Α 29): τέταρτον, ὡς Πρωταγόρας τὰ γένη τῶν ὀνομάτων διήρει, ἄρρενα καὶ θήλια καὶ οὐκῆ.

Τέταρτο, ὅπως ἔκανε ὁ Πρωταγόρας, πού διαιρούσε τὰ γένη τῶν λέξεων σὲ ἀρσενικά, θηλυκὰ καὶ πράγματα.⁴³

28. - - -, *Σοφιστικοὶ ἔλεγχοι* 14, 173b 17: (σολοικισμός) ἔστι δὲ τοῦτο καὶ ποιεῖν καὶ μὴ ποιῶντα φαίνεσθαι καὶ ποιῶντα μὴ δοκεῖν, καθάπερ ὁ Πρωταγόρας ἔλεγε, εἰ ὁ μῆνις καὶ ὁ πῆληξ ἄρρεν ἔστιν ὁ μὲν γὰρ λέγων «οὐλόμενην» σολοικίζει μὲν κατ' ἐκεῖνον, οὐ φαίνεται δὲ τοῖς ἄλλοις, ὁ δὲ «οὐλόμενον» φαίνεται μὲν, ἀλλ' οὐ σολοικίζει. Πβ, πῶς κάτω C 3. Ἐπίσης ΠΛΑΤ., *Κρατ.* 430d κ.ε.

Ἰσολοικισμός. Εἶναι δυνατόν νὰ κάνει κανεὶς αὐτὸ τὸ πᾶθος καὶ νὰ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι δὲν τὸ κάνει, ἢ πᾶσι νὰ κάνει τὸ πᾶθος καὶ νὰ μὴ φαίνεται ὅτι τὸ κάνει, ὅπως ἀκριβῶς ὑποστήριζε ὁ Πρωταγόρας, ἂν οἱ λέξεις «μῆνις» (= ὀργή, θυμὸς, «μόνητα») καὶ «πῆληξ» (= κράνος, περικεφαλαία ἢ πηλίκιο) εἶναι ἀρσενικοῦ γένους ἰὸ μῆνις, ὁ πῆληξ. Ἐτσι αὐτὸς πού θὰ ἔλεγε «ὀπέθρια» ἰένν, μῆνις ἢ πῆληξ κάνει σολοικισμό, σύμφωνα μὲ τὸν Πρωταγόρα, δὲν τὸ ἀντιλαμβάνονται ὁμῶς οἱ ἄλλοι ἐνῶ ἐκεῖνος θὰ ἔλεγε «ὀπέθρια» ἰένν, πᾶσι μῆνις ἢ πῆληξ, θὰ δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι κάνει σολοικισμό, στὴν πραγματικότητα ὁμῶς δὲν θὰ σολοικίζει.⁴⁴

29. - - -, *Περὶ Ποιητικῆς* 19, 1456b 15: τί γὰρ ἂν τις ὑπολάβοι ἡμαρτησθαι ἃ Πρωταγόρας ἐπιτιμᾷ ὅτι εὐχεσθαι οἰόμενος ἐπιτάττει εἰπὼν «μῆνιν ἄειδε θεά»; τὸ γὰρ κελύσαι, φησί, ποιεῖν τι ἡμῆ, ἐπιτάξις ἔστιν. Πβ, II 254, 13 κ.ε. Πβ, πῶς πάνω Α1 § 53.

Γιατί ποιά πᾶθος θὰ νόμιζε κανεὶς πῶς ἔχει ἡ φράση πού ἐπικρίνει ὁ Πρωταγόρας, ὅτι δηλαδὴ ἐνῶ ἰὸ Ὀμηροῦ νομίζει πῶς εὐχεται, στὴν πραγματικότητα προστάζει λέγοντας «θεά, τὴν ὀργὴ τραγοῦδα μας»; τὸ νὰ ζητήσεις, λέει ὁ Πρωταγόρας, ἀπὸ κάποιον νὰ κάνει ἢ νὰ μὴν κάμει κάτι, αὐτὸ εἶναι προσαγή.

30. ΑΜΜΩΝΙΟΣ, Σχόλιο στὸν Ὀμηροῦ [Πάπυροι Ὁξυρρυγγῶν II, σελ. 68, ἔκδ. Grenfell-Hunt]; στήλ. XII 20 στὸ Φ 240 τῆς *Ἰλιάδος* Πρωταγόρας φησὶν πρὸς τὸ διαλαβεῖν τὴν μάχην τὸ ἐπεισὸδιον γεγονέναι τὸ ἐξῆς τῆς Ζάνθου καὶ θνητοῦ μάχης ἰν' εἰς τὴν θεομαχίαν μεταβῆ, τάχα δὲ ἵνα καὶ τὸν Ἀχιλλεῖα αὐξήσῃ καὶ προκατα (:) τῶν ἡ τοῖς κινδύνους τῶ ἡ καταλαμβάνοντα τα ἐπ' ἡδὲ δὲ οὐκ ἐν τῷ ῥεῖθρῳ ἔτι ἀλλ' ἐν τῷ πεδίῳ.

Ὁ Πρωταγόρας ἔπειθε ὅτι τὸ «ἐπεισόδιο», μετὰ τὴν πᾶλη τοῦ ποταμοῦ Ξάνθου μὲ τὸν θνητό, παρεμβάλλεται γιὰ νὰ διαχωρίσει τὴ μάχη, ὥστε νὰ γίνει ἡ μετάβαση πρὸς τὴ θεομαχίαν ἴσως, ἐνδεχομένως, γιὰ νὰ ἐξυψώσει τὸν Ἀχιλλέα... (Ἀκοῦσθε! φθαρμένο κείμενο στὸν πάπυρο).

Β. ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

ΠΡΩΤΑΓΟΡΟΥ, ΑΛΗΘΕΙΑ ἢ ΚΑΤΑΒΑΛΛΟΝΤΕΣ

1. ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ, *Πρὸς μαθηματικούς* VII 60: καὶ Πρωταγόραν δὲ τὸν Ἀβδηρίτην ἐγκατέλεξάν τινες τῷ χορῷ τῶν ἀναιουόντων τὸ κριτήριον φιλοσόφων, ἐπεὶ φησι πάσας τὰς φαντασίας καὶ τὰς δόξας ἀληθεῖς ὑπάρχειν καὶ τῶν πρὸς τι εἶναι τὴν ἀλήθειαν διὰ τὸ πᾶν τὸ φανέν ἢ δόξαν τινὲ εὐθέως πρὸς ἐκείνον ὑπάρχειν, ἐναρχόμενος γοῦν τῶν Καταβαλλόντων ἀνεφώνησε: "πάντων χρημάτων μῆρον ἐστὶν ἄνθρωπος, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστιν, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν". Πβ. πρὸ πάντων Α1, Α13, Α248, 13 κέ. 261, 17.

Καὶ τὸν Πρωταγόρα τὸν Ἀβδηρίτη τὸν κατέταξαν μερικοὶ στὴ χορεία τῶν φιλοσόφων πού ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξὴ ἐνός κριτηρίου τῆς ἀλήθειας, ἀφοῦ οἱ φιλόσοφοι αὐτοὶ ὑποστηρίζουν, ὅτι ὅσες οἱ αἰσθητήριες παραστάσεις καὶ οἱ γνώμες εἶναι ἀληθινές καὶ ὅτι ἡ ἀλήθεια εἶναι κάτι σχετικό, ἐπειδὴ ὁ τι φαίνεται σὲ κάποιον ἢ τὸ νομίζει κάποιος, σὲ ἄμεση σχέση πρὸς ἐκείνον. Εἶναι ὑπαρκτό. Ἔτσι, στὴν ἀρχὴ τοῦ ἔργου τοῦ «Καταβάλλοντες»⁴⁵ (ὁ Πρωταγόρας) διακήρυξε: «Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα μέτρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος· γιὰ ὅσα ὑπάρχουν ὅτι ὑπάρχουν, καὶ γιὰ ὅσα δὲν ὑπάρχουν ὅτι δὲν ὑπάρχουν».⁴⁶

1. ΠΛΑΤΩΝ, *Θεαίτητος* 151e 152a κ.έ. Πβ. Α21α: [*Σωκράτης καὶ Θεαίτητος*] κινδυνεύεις μέντοι λόγον οὐ φαῦλον εἰρηκέναι περὶ ἐπιστήμης, ἀλλ' ὃν ἔλεγε καὶ Πρωταγόρας, τρόπον δὲ τινα ἄλλον εἶρηκε τὰ αὐτὰ ταῦτα, φησὶ γάρ πον πάντων χρημάτων μῆρον ἄνθρωπον εἶναι, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ μὴ ὄντων ὡς οὐκ ἔστιν, ἀνέγνωκας γάρ που; - Ἀνέγνωκα καὶ πολλάκις. - Οὐκοῦν οὕτως πως λέγει, ὡς οἷά μὲν ἕκαστα ἐμοὶ φαίνεται, τοιαῦτα μὲν εἶναι ἐμοί, οἷα δὲ σοί, τοιαῦτα δὲ αὐτὸ σοὶ ἄνθρωπος δὲ σύ τε κάγω; ... ἄρ' οὐκ ἐνίστε πνέοντος ἀνέμου τοῦ αὐτοῦ ὁ μὲν ἡμῶν ὀργῶ, ὁ δ' οὐ; καὶ ὁ μὲν ἡρέμα, ὁ δὲ σφόδρα; - Καὶ μάλα. - Πότερον οὖν τότε αὐτὸ ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ πνεῦμα ψυχρὸν

ἢ οὐ ψυχρὸν φήσομεν, ἢ πεισόμεθα τῷ Πρωταγόρα ὅτι τῷ μὲν ὀργῶντι ψυχρὸν, τῷ δὲ μὴ οὐ; - Ἔοικεν. - Οὐκοῦν καὶ φαίνεται οὕτως ἑκατέρω; - Ναί. - Τὸ δὲ γε φαίνεται αἰσθάνεται ἔστιν; - Ἔστιν γάρ. - Φαντασία ἄρα καὶ αἰσθησις ταῦτ' ἔν τε θερμοῖς καὶ πᾶσι τοῖς τοιούτοις, οἷά γ' ἄρ' αἰσθάνεται ἕκαστος, τοιαῦτα ἑκάστῳ καὶ κινδυνεύει εἶναι.

ΣΩ.: Πιθανότατα ὅσα ἔχεις ἀναπτύξει γιὰ τὴ γνώση κάθε ἄλλο παρὰ ἀσήμαντα εἶναι εἶναι ἐκεῖνα πού ἔλεγε καὶ ὁ Πρωταγόρας. Μὲ ἕναν ἄλλο τρόπο ἔχει πει καὶ αὐτὸς τὰ ἴδια, γιὰτὴν ἔπειθε σὲ κάποιο ἔργο του: «Γιὰ ὅλα τὰ πράγματα μέτρο εἶναι ὁ ἄνθρωπος γιὰ ὅσα ὑπάρχουν ὅτι ὑπάρχουν, καὶ γιὰ ὅσα δὲν εἶναι, ὅτι δὲν εἶναι». Τὰ ἔχεις διαβάσει αὐτὰ σὲ κανένα ἔργο του; ΘΕ.: Ναί, τὰ διάβασα καὶ μάλιστα πολλὰς φορές. ΣΩ.: Κάπως ἔτσι, Ἰσκιόν, τὸ ἐννοεῖ, ὅτι δηλαδὴ κάθε πράγμα εἶναι γιὰ μένα ἔτσι ὅπως φαίνεται σὲ μένα, καὶ γιὰ σένα ἔτσι ὅπως πάλι φαίνεται σὲ σένα, ἀφοῦ ἄνθρωπος εἶσαι κι ἐσύ, ἄνθρωπος κι ἐγώ... ΣΩ.: ... Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει καμιά φορά, ὅταν φυσᾶει ἀέρας ἴδιος γιὰ ὄσους, ἄλλος ἀπὸ μὲς νὰ κρυώνει κι ἄλλος ὄχι; Ἡ ἄλλος νὰ κρυώνει λίγο κι ἄλλος ποῦ; ΘΕ.: Καὶ βέβαια ἰσχυραίνεται αὐτό. ΣΩ.: Τί ἀπὸ τὰ δύο θὰ ποῦμε στὴν περίπτωση αὐτή; ὅτι ὁ ἀέρας αὐτὸς καθαυτὸς εἶναι ψυχρὸς ἢ ὅτι δὲν εἶναι ψυχρὸς; Ἡ θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν Πρωταγόρα ὅτι γιὰ αὐτὸν πού κρυώνει εἶναι ψυχρὸς καὶ γιὰ ἐκείνον πού δὲν κρυώνει, δὲν εἶναι; ΘΕ.: Μᾶλλον αὐτό. ΣΩ.: Καὶ ἰθὺς ποῦμε ὅτι ἔτσι φαίνεται στὸν καθένα ἀπὸ τοὺς δύο μας; ΘΕ.: Ναί. ΣΩ.: Αὐτὸ τὸ «φαίνεται» δὲν σημαίνει ὅτι αἰσθάνεται ἔτσι; ΘΕ.: Βέβαια, ἔτσι εἶναι. ΣΩ.: Ἐπομένως φαινόμενο καὶ αἴσθησις ταυτίζονται, σχετικὰ μὲ τὰ θερμὰ καὶ ὄλα τὰ συναφῆ. Τότε θὰ δεχθοῦμε ὅτι ὅπως αἰσθάνεται καθένας τὰ πράγματα αὐτὰ εἶναι ἔτσι περὶ πού γιὰ τὸν καθένα.⁴⁷

1α. - - - 161c κ.έ.: (*Μιλᾷει ὁ Σωκράτης*): τὰ μὲν ἄλλα μοι πάνυ ἠδέως εἶρηκεν, ὡς τὸ δοκοῦν ἑκάστῳ τοῦτο καὶ ἔστιν τὴν δ' ἀρχὴν τοῦ λόγου τεθαύμακα, ὅτι οὐκ εἶπεν ἀρχόμενος τῆς Ἀληθείας ὅτι πάντων χρημάτων μέτρον ἐστὶν ἕξ ἡ κυνοκέφαλος ἢ τι ἄλλο ἀτοπώτερον τῶν ἐχόντων αἰσθησιν, ἵνα μεγαλοπρεπῶς καὶ πάνυ καταφρονητικῶς ἤρξατο ἡμῖν λέγειν, ἐνδεικνύμενος ὅτι ἡμεῖς μὲν αὐτὸν ὥσπερ θεὸν ἐθαυμάζομεν ἐπὶ σοφίᾳ, ὁ δ' ἄρα ἐτύγχανεν ὦν εἰς φρόνησιν οὐδὲν βελτίων βατράχου γυρίνου, μὴ ὅτι ἄλλου τοῦ ἀνθρώπου. Πβ. Α 21α.

Γενικὰ τὰ εἶπε (ὁ Πρωταγόρας) ποῦ ὠραία, νομίζω, ὅτι δηλαδὴ αὐτὸ πού νομίζει ὁ καθένας αὐτὸ καὶ εἶναι. Παραξενεῦτηκα ὁμως μὲ τὴν ἀρχὴ τοῦ λόγου του, γιὰτὴν δὲν εἶπε ἀρχίζοντας τὸ ἔργο του «Ἀλήθεια», ὅτι «γιὰ ὅλα τὰ πράγματα μέτρο εἶναι ὁ χοῖρος ἢ ὁ πῖθκος» ἢ κάποιο ἄλλο ὄν ἀκόμα πιὸ παραξενε-

να, ἀπὸ αὐτὰ πού ἔχουν αἰσθήσεις. Ἐταί ἐνῶ θὰ ἀρχίζε νὰ μᾶς μιλή μὲ ὕφος μεγαλοπρεπές καὶ πολὺ περιφρονητικό, θὰ γινόταν φανερό ὅτι ἐμεῖς μὲν θὰ τὸν θαυμάζαμε γιὰ τὴ σοφία του σάν θεό, αὐτός ὅμως θὰ ἦταν πρὸ ἀμυαλῶς ὄχι ἀπὸ ὁποιοδήποτε ἄλλῃν ἄνθρωπο, ἀλλὰ κι ἀπὸ ἓνα μικρὸ βατραχάκι.¹⁹

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΟΝΤΟΣ

2. ΠΟΡΦΥΡΙΟΣ ἀπὸ τοῦ α' τῆς Φιλολόγου ἀκροάσεως (στὸν ΕΥΣΕΒΙΟ, *Εὐαγγ. Προπ.* X 3, 25): σπάνια δὲ τὰ τῶν πρὸ τοῦ Πλάτωνος γεγονότων βιβλία ἐπεὶ ἴσως πλείους ἂν τις ἐφόρασε τοῦ φιλοσόφου <κλωπᾶς>· ἐγὼ δ' οὖν ἢ κατὰ τύχην περιπέπτωκα Πρωταγόρου τὸν Περὶ τοῦ ὄντος ἀναγινώσκων λόγον πρὸς τοὺς ἐν τῷ ὄν εισάγοντας τοιαύταις αὐτὸν εὐρίσκω χροῦμενον ἀπαντήσεων ἐσπούδασα γὰρ αὐταῖς λέξεσι τὰ ῥηθέντα μνημονεύειν. Ὁ Εὐσέβιος προσθέτει καὶ ταῦτ' εἰπὼν διὰ πλειόνων τίθησι τὰς ἀποδείξεις.

Ἰσπανία εἶναι τὰ βιβλία αὐτῶν πού ἐξῆσαν πρὶν ἀπὸ τὸν Πλάτωνα, γιατί ἰσπανίως ἴσως θὰ ἀνακάλυπτε κανεὶς περισσότερες λογικοληπίες τοῦ φιλοσόφου ἢ ἐνν. τοῦ Πλάτωνα. Ἐγὼ, λοιπόν, διαβάζοντας τὸ ἔργο τοῦ Πρωταγόρα «Περὶ τοῦ ὄντος» ἔπεσα τυχαῖα σ' ἓνα σημεῖο, ὅπου βλέπω πῶς ὁ Πρωταγόρας χρησιμοποιοῦ παρόμοια ἐπιχειρήματα ἐναντίον ἐκείνων πού ὑποστήριζαν ὅτι τὸ ὄν εἶναι ἓνα· γιατί προσπάθησα νὰ συγκρατήσω στὴ μνήμη μου αὐτοῦσθεῖς τις φράσεις του. Ὁ Εὐσέβιος προσθέτει καὶ ἀφοῦ τὰ εἶπε αὐτά, παραθέτει διὰ μακρῶν τις ἀποδείξεις του.

ΜΕΓΑΣ ΛΟΓΟΣ

3. ANECDOTA PARISIENSIA I 171, 31 *Περὶ τοῦ Ἰππομάχου* B 3 [ἔκδ. Bohler, *Sophistae Anonymi Protreptici fragmenta*, Leipzig 1903, σελ. 46, 5]: ὅτι ἐν τῷ ἐπιγραφόμενῳ Μεγάλῳ λόγῳ ὁ Πρωταγόρας εἶπε: «φύσις καὶ ἀκχῆσις διδασκαλία ἴσται» καὶ «ἀπὸ ντόπιος δι' ἀρ' ἀμίνουσι δι' ἰμανθάνιν», οὐκ ἂν δὲ ἔλεγε τοῦτο, εἰ αὐτὸς ὀψιμαθῆς ἦν, ὡς ἐνόμιζε καὶ ἔλεγεν Ἐπίκουρος περὶ Πρωταγόρου [ἀπόσπ. 173 Usener 68 A 9].

Στὸν ἐπιγραφόμενον «Μεγάλον λόγον» ὁ Πρωταγόρας εἶπε: «Ἡ διδασκαλία κρεῖσσεται φυσικὰ καρίσματα καὶ ἀκχῆσις» καὶ «ἀπὸ νέου πρέπει νὰ ἀρχίσουμε νὰ μαθαίνουμε». Δὲν θὰ το ἔλεγε αὐτὸ ὁ Πρωταγόρας ἂν ἦταν ὁ ἴδιος ὀψιμαθῆς, ὅπως πίστευε καὶ ἰσχυρίζοταν γι' αὐτὸν ἰσὸν Πρωταγόρα ὁ Ἐπίκουρος.

ΠΕΡΙ ΘΕΩΝ

4. ΕΥΣΕΒΙΟΣ, *Εὐαγγελικὴ Προπαρασκευὴ* XIV 3, 7. (Πβ. A1 § 51 [= ΔΙΟΓ. ΛΑΕΡΤ. IX 51] A2, A3, A12 καὶ A23): ὁ μὲν γὰρ Δημοκρίτου γεγονώς ἑταῖρος ὁ Πρωταγόρας ἄθεον ἐκτήσατο δόξαν λέγεται γοῦν τοιαύδε κεχρησθαι εἰσβολῇ ἐν τῷ Περὶ θεῶν συγγράμματι: «περὶ μὲν θεῶν οὐκ οἶδα ... ἰδεῖν». ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ IX 51 [II 253, 28] «περὶ ... ἀνθρώπου».

περὶ μὲν θεῶν οὐκ ἔχω εἰδέναι, οὐθ' ὡς εἰσὶν οὐθ' ὡς οὐκ εἰσὶν οὐθ' ὁποῖοι τινα ἰδεῖν· πολλὰ γὰρ τὰ κωλύοντα εἰδέναι ἢ τ' ἀδηλόγηται καὶ βραχὺς ὢν ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ Πρωταγόρας πού εἶχε συνναστροφεῖ τὸν Δημοκρίτο, ἀπέκτησε τὴ φήμη τοῦ ἀθέου. Στὸ σύγγραμμά του «Περὶ θεῶν» πένε ὅτι χρησιμοποίησε μίαν εἰσαγωγή, ὅπως αὐτὴ: «Γιὰ τοὺς θεοὺς δὲν μπορῶ νὰ γνωρίζω τίποτα· οὔτε ὅτι ὑπάρχουν οὔτε ὅτι δὲν ὑπάρχουν οὔτε ποιά μορφή ἔχουν. Γιατί εἶναι πολλὰ αὐτὰ πού ἐμποδίζουν νὰ τοὺς γνωρίζουμε, ὁπλοῦ ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος ἡ σκοτεινότητα τοῦ θέματος κι ἀπὸ τὸ ἄλλο ἡ συντομία τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς».²⁰

ΑΝΤΙΛΟΓΙΩΝ Α' καὶ Β'

5. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ, *Φιλοσόφων βίων καὶ δογμάτων συναγωγή* III 37: Εὐφορίων [ἀπόσπ. 152 ἔκδ. Scheidweiler] δὲ καὶ Παναίτιος [ἀπόσπ. 50 ἔκδ. Fowler] εἰρήκασιν πολλάκις ἐστραμμένην εὐρησθαι τὴν ἀρχὴν τῆς Πολιτείας [τοῦ Πλάτωνος], ἣν Πολιτείαν Ἀριστοῦξενός [ἀπόσπ. 33 FHG II 282] φησι πάσαν σχεδὸν ἐν τοῖς Πρωταγόρου γεγραφθαὶ Ἀντιλογικαῖς - 57 Πολιτείας... ἣν καὶ εὐρίσκεισθαι σχεδὸν ὅλην παρὰ Πρωταγόρα ἐν τοῖς Ἀντιλογικαῖς φησι Φαβριότινος ἐν Παντοδαπῆς ἱστορίας δευτέρῳ [ἀπόσπ. 21 FHG III 580].

Ὁ Εὐφορίων καὶ ὁ Παναίτιος ἔχουν πεί ὅτι τὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τῆς «Πολιτείας» τοῦ Πλάτωνα ἔχει βρεθῆι σὲ πολλὰς διαφορητικὰς μορφάς. Ὁ Ἀριστοῦξενος ὑποστηρίζει ὅτι ὁλόκληρη σχεδὸν ἡ «Πολιτεία» εἶναι καταχωρημένη στὰ «Ἀντιλογικά» τοῦ Πρωταγόρα (57) τῆς «Πολιτείας»... γιὰ τὴν ὁποία ὁ Φαβριότινος, στὸ δευτέρου βιβλίον τοῦ ἔργου του «Παντοδαπὴ ἱστορία», ὑποστηρίζει ὅτι ὁλόκληρη σχεδὸν περιέχεται στὰ «Ἀντιλογικά» τοῦ Πρωταγόρα.²¹

ΑΜΦΙΣΒΗΤΟΥΜΕΝΟΙ ΤΙΤΛΟΙ ΕΡΓΩΝ
ΤΕΧΝΗ ΕΡΙΣΤΙΚΩΝ⁵¹

6. ΚΙΚΕΡΩΝ, *Brutus* 12, 46 (ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλη *Τεχνῶν συναγωγῆς*, ἀπόσπ. 137 Rose); scriptasque fuisse et paratas a Protagora rerum inlustrium disputationes, quae nunc communes appellantur loci.

... καὶ ὅτι ὁ Πρωταγόρας εἶχε γράψει καὶ κυκλοφορήσει πραγματείες γιὰ σπουδαία ζητήματα, αὐτὲς ποὺ τῶρα λέγονται «κοινοὶ τόποι».

6a. ΚΟΪΝΤΙΑΙΑΝΟΣ, *Institutio oratoria* III 1, 10. (Πβ. πιδ πάνω Α1 § 54 καὶ § 56 καὶ Α4); Abderites Protagoras, a quo decem milibus denariorum didicisse artem, quam edidit, Euathlus dicitur.

... ὁ Πρωταγόρας ἀπὸ τὰ Ἄβδηρα, γιὰ τὰ μαθήματα τοῦ ὁποῖου λέγεται ὅτι ὁ Εὐαθλῆος πληρώσε δέκα χιλιᾶδες δηνάρια. Τὰ μαθήματα τὰ κυκλοφόρησε (ὁ Πρωταγόρας) σὲ βιβλίο.

- III 1, 12 (Πβ. Πρόδ. Α 10); horum primi communis locos tractasse dicuntur Protagoras, Gorgias, affectus Prodicus et Hippias et idem Protagoras et Thrasymachus.

Ἀπ' αὐτοὺς λέγεται ὅτι ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Γοργίας πρῶτοι ἀσχολήθηκαν με τοὺς κοινούς τόπους, ἐνῶ ὁ Πρόδικος, ὁ Ἴππιος, ὁ ἴδιος ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Θρασύμαχος πρῶτοι (ἀσχολήθηκαν) με τὶς διαθέσεις τοῦ θυμικοῦ.

6b. ΔΙΟΓΕΝΗΣ ΛΑΕΡΤΙΟΣ IX 51 [Πβ. πιδ πάνω Α1 § 51 καὶ Α20]; πρῶτος ἔφη (ὁ Πρωταγόρας) δύο λόγους εἶναι περὶ παντός πράγματιος ἀνικημένους ἀλλήλοις

Πρῶτος (ὁ Πρωταγόρας) ὑποστήριξε ὅτι γιὰ κάθε πράγμα υπάρχουν δύο, ἀντίθετα μεταξύ τους, ἐπιχειρήματα.

6c. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Ρητορικῆ* Β 24, 1402a 23 [πβ. πιδ πάνω Α 21]; ... τὸν ἦτιώ... λόγον κρείτιω ποιῆν.

... τὸ ἀσθενέστερο ἐπιχείρημα ... νὰ τὸ κάνεις τὸ ἰσχυρότερο.

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ

7. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ, *Μετὰ τὰ φυσικά* Β 2, 997b 32 (Πβ. Α5 καὶ Α15); οὐδὲ τοῦτο ἀληθές, ὡς ἡ γεωδαισία τῶν αἰσθητῶν ἐστὶ μεγεθῶν

καὶ φθαρτῶν ἐφθείρετο γὰρ ἂν φθειρομένων, ἀλλὰ μὴν οὐδὲ τῶν αἰσθητῶν ἂν εἶη μεγεθῶν οὐδὲ περὶ τὸν οὐρανὸν ἢ ἀστρολογία τόνδε, οὔτε γὰρ αἱ αἰσθητὰ γραμμαὶ τοιαῦται εἰσιν οἷας λέγει ὁ γεωμέτρης· οὐθὲν γὰρ εὐθύ τῶν αἰσθητῶν οὕτως οὐδὲ στρογγύλον ἄπτεται γὰρ τοῦ κανόνος οὐ κατὰ στιγμὴν ὁ κύκλος, ἀλλ' ὥσπερ Πρωταγόρας ἔλεγεν ἐλέγχων τοὺς γεωμέτρας, οὔτε ... Πβ. Α 5 (II 256, 20 κέ.). 15 μὲ σημ.

Οὔτε αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, ὅτι δηλαδὴ ἡ γεωδαισία (ἡ τέχνη τῆς καταμέτρησης) ἀφορᾷ τὰ αἰσθητὰ μεγέθη καὶ τὰ φθαρτὰ γιὰτί, ἂν ἦταν ἔτσι, θὰ φθειρόταν κι αὐτὴ μόλις θὰ καταστρέφονταν ἐκεῖνα. Ἀλλὰ, βέβαια, οὔτε ἡ ἀστρονομία ἔχει ὡς ἀντικειμένον τῆς τὰ αἰσθητὰ μεγέθη οὔτε ἀσχολεῖται με τὸν οὐρανὸ ποὺ βλέπουμε. Ἀλλῶστε οἱ γραμμὲς ποὺ ἀντιλαμβάνομαστε με τὶς αἰσθήσεις εἶναι ὅπως τὶς περιγράφει ὁ γεωμέτρης, - ἐπειδὴ κανένα ἀπὸ τὰ αἰσθητὰ δὲν εἶναι κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο εὐθύ ἢ στρογγυλὸ· γιὰτί ὁ κύκλος δὲν ἐφάπτεται με τὸν κανόνα σὲ ἓνα μόνο σημεῖο, ἀλλὰ, ὅπως ὑποστήριζε ὁ Πρωταγόρας, ἀνασκευάζοντας ὅσα ἔβλεπε οἱ γεωμέτρεις -, οὔτε ...

7a. ΦΙΛΟΔΗΜΟΣ, *Περὶ ποιημάτων* (ἔκδ. J. Heidmann):

... τὸ τὰ πρ<άγματα μὲν> ἄγνωστα εἶνα<ι>, τὰς δὲ λέξεις οὐκ ἀρεστά<ς>, ὅπερ ἐπὶ τῆς μα<θηματικῆς> Πρωταγόρας λ<έγει>.

... ὅτι τὰ πράγματα, ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος, εἶναι ἄγνωστα, καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο οἱ λέξεις δὲν ἔχουν τὴν κοινὴ ἀποδοχὴ - αὐτὸ ἀκριβῶς συμβαίνει στὰ Μαθηματικά, λέει ὁ Πρωταγόρας.

ΠΕΡΙ ΠΑΛΗΣ

8. ΠΛΑΤΩΝ, *Σοφιστής* 232d-e: τὰ γερμὴν περὶ πασῶν τε καὶ κατὰ μίαν ἐκάστην τέχνην, ἃ δεῖ πρὸς ἕκαστον αὐτῶν τὸν δημιουργὸν ἀντελεῖν, δεδημοσιοωμένα που καταβέβληται γεγραμμένα τῷ βουλομένῳ μαθεῖν. - Τὰ Πρωταγόρειά μοι φαίνει περὶ τῆς πάλης καὶ τῶν ἄλλων τεχνῶν εἰρηχέναι ... 233a: πῶς οἶν ἂν ποτέ τις πρὸς γε τὸν ἐπιστάμενον αὐτὸς ἀνεπιστήμων ὦν δύναται' ἂν ὑγιές τι λέγων ἀντελεῖν; - Οὐδαμῶς.

(Συζητοῦν ὁ *Ἐλεάτης* Ξένος καὶ ὁ *Θεαίτητος*. ΞΕ: Ἀλλὰ, βέβαια, καὶ τὰ σχετικὰ με ὅλες τὶς τέχνες καὶ κάθε μία χωριστὰ, τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ πρέπει νὰ ἀντιτάξει πρὸς τὸν καθένα χωριστὰ ὁ ἴδιος ὁ τεχνίτης, ἔχουν δημοσιευθεῖ καὶ εἶναι καταχωρισμένα στὴ διάθεση ὁποιοῦδήποτε θέλει νὰ μάθει. ΘΕ: Μοῦ φαίνεται πῶς ἀναφέρεσαι στὰ γνωστὰ τοῦ Πρωταγόρα γιὰ τὴν πάλη καὶ τὶς ἄλλες τέχνες... - 233a ΞΕ. Πῶς, λοιπόν, θὰ μπορούσε ποτέ κανεὶς, ὄντας ὁ ἴδιος ἀνίδεος, νὰ προβάλλῃ ἀντιρρήσεις καὶ νὰ πεί κάτι σωστὸ στὸν εἰδήμονα; ΘΕ. Μὲ κανένα τρόπο.

- 8a. ΠΕΡΙ ΠΟΛΙΤΕΙΑΣ
 8b. ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΝ ΑΡΧΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΕΩΣ
 8c. ΠΕΡΙ ΦΙΛΟΤΙΜΙΑΣ
 8d. ΠΕΡΙ ΑΡΕΤΩΝ
 8e. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΟΥΚ ΟΡΘΩΣ ΤΟΙΣ ΑΝΘΡΩΠΟΙΣ ΠΡΑΣΣΟΜΕΝΩΝ [βλ. Α1 § 55]
 8f. ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΟΣ
 8g. ΔΙΚΗ ΥΠΕΡ ΜΙΣΘΟΥ
 8h. ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΕΝ ΑΙΔΟΥ

ΑΠΟ ΜΗ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΕΝΑ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΑ

9. ΨΕΥΔΟ-ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Παραμυθητικός πρὸς Ἀπολλώνιον* 33, 118E: Περικλέα δὲ τὸν Ὀλύμπιον προσαγορευθέντα διὰ τὴν περὶ τὸν λόγον καὶ τὴν σύνεσιν ὑπερβεβλημένην δύναμιν, πυθόμενον ἀμφοτέρους αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς μετηλλαχέναι τὸν βίον Πάραλόν τε καὶ Ξάνθιππον (ὡς φησι Πρωταγόρας εἰπὼν οὕτως “τῶν... ἀμηχανιῶν”) τοῦτον γὰρ εὐθύς μετὰ τὴν προσαγγελίαν ἀμφοτέρων τῶν υἱέων οὐδὲν ἤττον ἐστεφανωμένον κατὰ τὸ πάτριον ἔθος καὶ λευχεμονοῦντα δημηγορεῖν “βουλάς τ’ ἐξάρχοντι ἀγαθὰς” [Ὀμηρος Β 273] πρὸς τε τὸν πόλεμον ἐπιπαραρμόντα τοὺς Ἀθηναίους.

τῶν γὰρ υἱέων νενηϊῶν ὄντων καὶ καλῶν, ἐν ὅκτῳ δὲ ταῖς πάσῃσι ἡμέρησι ἀποθανόντων, νηπιεῖως ἀνέλεγε τῶν γὰρ εἶχτιο, εἶς ἦς πολλὸν ὄνησι κατὰ πάσαν ἡμέραν εἰς εὐποιήν καὶ ἀνωδοτήν καὶ τὴν ἐν ταῖς πολλοῖσι δόξαι· πᾶς γὰρ τις μὴ ὄρων ἰά ἰαυτοῦ πένθητα ἰρωμένως φέροντα, μεγαλόφρονά τε καὶ ἀνὸρειον ἰδοκί τῆναι καὶ ἰαυτοῦ κρείσσω, κάρτα εἰδὼς τὴν ἰαυτοῦ ἐν τοιοῦτοῖς πράγμασι ἀμηχανίῃ.⁵⁷

Ὁ Περικλῆς, πού τὸν προσονόμασαν «Ὀλύμπιο», γιὰ τὴν ἀσύγκριτη ρητορική του ἰκανότητα καὶ τὴ σύνεσή του, ὅταν πληροφορήθηκε πῶς καὶ οἱ δύο υἱοὶ του, ὁ Πάραλος καὶ ὁ Ξάνθιππος, εἶχαν πέθανει (ὅπως ἀναφέρει ὁ Πρωταγόρας μετὰ τὰ ἔξης λόγια «γιατὶ ... περιστάσεις») αὐτὸς ἰδὼν ὁ Περικλῆσι ἀμέσως μόλις ἔλαβε τὴν ἀγγελίαν τοῦ θανάτου τῶν δύο παιδιῶν του, χωρὶς καθόλου νὰ δι-στάσει, φερόντας τὸ στεφάνι τοῦ δημόσιου ἀγορητῆ κατὰ τὴν πατρογονική συνήθεια καὶ ντυμένος στὰ ἑσπέρια «ἐξεχωριστὸς στίς συνετές τις σκέψεις», [Πλάτων Β 273], ἀγόρευσε στὴν ἐκκλησία τοῦ δήμου παροτρύνοντας πρὸς τὸν πόλεμον τοὺς Ἀθηναίους πρὸς τὸν πόλεμον.

«Γιατὶ παρόλο που οἱ υἱοὶ του, νέα καὶ ὡραία παθηκάρια, πέθαναν μέσα σὲ ὀκτῶ ἡμέρες κι ὄχις μέρες, τὸ ἀντέξε χωρὶς θλίψη, κράτησε τὴν ψυχική του ἡρεμία, πράγμα πού τὸν ὠφέλησε πολὺ, καθημερινὰ τοῦ πηγαινε κατὰ τὴ τύχη καὶ μαθᾶκωνε ὁ πόνος του καὶ ἀνέβαινε στὴν ἐκτίμησι τοῦ κόσμου. Γιατὶ ὁ κά-θε ἕνας πού τὸν ἐβλέπε νὰ σηκώνει μετὰ τόσο ψυχικὸ σθένος τὸν πόνο του, τὸν

θεωροῦσε μεγαλόψυχο καὶ γενναῖο καὶ καλύτερον ἀπ’ αὐτὸν τὸν ἴδιο, ἐπειδὴ ἤξερε κατὰ τὴ δική του ἀδυναμία σὲ παρόμοιες περιστάσεις.

10. ΣΤΟΒΑΙΟΣ, *Ἀνθολόγιον* ΠΙ 29, 80: Πρωταγόρας ἔλεγε μὴδὲν εἶναι μῆτε τέχνην ἀνευ μελέτης μῆτε μελέτην ἀνευ τέχνης.

Ὁ Πρωταγόρας ἔλεγε ὅτι δὲν ὑπάρχει τέχνη χωρὶς μελέτη οὔτε μελέτη χωρὶς τέχνη.

11. ΨΕΥΔΟ-ΠΛΟΥΤΑΡΧΟΣ, *Περὶ ἀσκήσεως* 178, 25 [*Rhein. Mus.*, 27 (1872), 526]: οὐκ ἐμφύεται παιδείη τῇ ψυχῇ μὴ ἰκομένου ἐς βάλθος πολλόν, Πβ. 87 [= Ἀντιφῶν ὁ σοφιστής] Β 60.

Εἶπε ἀκόμη ὁ Πρωταγόρας. Δὲν βῆστανε ἡ μόρφωση στὴν ψυχὴ, ἀν δὲν προχωρήσει κανεὶς πολὺ βαθεῖα.

ΚΑΚΩΣ ΜΑΡΤΥΡΗΜΕΝΑ

12. ΕΛΛΗΝΟΣΥΡΙΑΚΑ ΚΕΙΜΕΝΑ (μεταφρασμένα στὰ γερμανικά) ἀπὸ τὸν V. Rysse [*Rheinisches Museum* 51, (1896), σ. 539 σημ. 32].

Ὁ Πρωταγόρας εἶπε, μόχθος καὶ ἐργασία καὶ διδασχὴ καὶ παιδεία καὶ σοφία εἶναι ὁ στέφανος τῆς δόξης, πού πλέκεται μετὰ τὰ ἀνθη μὲς γλώσσας γεμάτης εὐφράδειας καὶ στεφανώνει τὸ κεφάλι ἐκείνων πού ἀγαποῦν τὴ δόξα. Δύσκολη ὑπόθεση, πράγματι, ὁ χειρισμὸς τῆς γλώσσας, ἀλλὰ ἡ ἀνθοφορία τῆς εἶναι πλοῦσια καὶ πάντοτε νέα καὶ οἱ θεατῆς, οἱ χειροκροτητῆς, οἱ δασκαλοὶ χαιροῦνται καὶ οἱ μαθητῆς προοδεύουν, καὶ ἐνοχοῦνται οἱ ἀνόητοι – ἢ μᾶλλον αὐτοὶ οὔτε καν ἐνοχοῦνται, γιατί δὲν ἦταν ἀρκετὰ συνετοὶ.

Γ. ΜΙΜΗΣΕΙΣ

1. ΠΛΑΤΩΝ, *Πρωταγόρας* 320c κ.ε. (Πβ. Κριτίας Β25): (Ὁ λεγόμενος μῦθος τοῦ Πρωταγόρα) ἦν γὰρ ποτε χρόνος ὅτε θεοὶ μὲν ἦσαν, θνητὰ δὲ γένη οὐκ ἦν, ἐπειδὴ δὲ (d) καὶ τούτοις χρόνος ἦλθεν εἰμασμένος γενέσεως, τυλοῦνται αὐτὰ θεοὶ γῆς ἔνδον ἐκ γῆς καὶ πυρὸς μεῖζαντες καὶ τῶν ὄσα πυρὶ καὶ γῆ κεράννεται, ἐπειδὴ δ’ ἄγειν αὐτὰ πρὸς φῶς ἔμελλον, προσέταξαν Προμηθεὶ καὶ Ἐπιμηθεὶ κοσμησάει τε καὶ νείμει δυνάμεις ἐκάστοις ὡς πρέπει Προμηθεὶ δὲ παραίτεται Ἐπιμηθεὺς αὐτὸς νείμει, νείμαντος δ’ ἑμοῦ, ἔφη, ἐπίσκεψαι καὶ οὕτως πείσας νείμει, νείμων δὲ τοῖς (e) μὲν ἰσχύον ἀνευ τάχους προσήπτεν, τοῖς δ’ ἀσθενετέροις τάχει ἐκόσμεν τοὺς δὲ ὠπλίξε, τοῖς δ’ ἀσπλον δίδουσι φύσιν ἄλλην τιν’ αὐτοῖς ἐμχανάτο δύναντι εἰς σωτηρίαν.

ἂ μὲν γὰρ αὐτῶν σμικρότητι ἤμπισθεν, πτηνὸν φυγὴν ἢ κατάγειον οἴκησιν ἐνεμεν ἂ δὲ ἤϊξε μεγέθει, τῷδε (321) αὐτῷ αὐτὰ ἔσωζεν καὶ τὰλλα οὕτως ἐπανισθῶν ἐνεμεν. ταῦτα δὲ ἐμμηχανάτο εὐλάβειαν ἔχων, μὴ τι γένος ἀιστωθεῖη· ἐπειδὴ δὲ αὐτοῖς ἀλληλοφθοριῶν διαφυγὰς ἐπήρησε, πρὸς τὰς ἐκ Διὸς ὄρας εὐμάρειαν ἐμμηχανάτο ἀμφιεννῆς αὐτὰ πυκναῖς τε θριξίν καὶ στερεοῖς δέρμασιν, ἱκανοῖς μὲν ἀμῆναι χεμιῶνα, δυνατοῖς δὲ καὶ καιήματα, καὶ ἐς εἰνῶς ἰοθαῖν ὅπως ὑπάρχοι τὰ αὐτὰ ταῦτα στρωμνὴ οἰκεία τε καὶ (b) αὐτοφυῆς ἐκάστω, καὶ ὑποδῶν τὰ μὲν ὄπλαῖς, τὰ δὲ δυνῆσιν στερεοῖς καὶ ἀναίμοις τούντεθθεν τροφὰς ἄλλοις ἄλλας ἐξέποριζεν, τοῖς μὲν ἐκ γῆς βοτάνην, ἄλλοις δὲ δένδρων καρπούς, τοῖς δὲ ῥίζας ἔστι δ' οἷς ἔδωκεν εἶναι τροφήν ζῶων ἄλλων βοράν καὶ τοῖς μὲν ὀλιγογονίαν προσῆψε, τοῖς δ' ἀναλισκομένοις ὑπὸ τούτων πολυγονίαν, σωτηρίαν τῷ γένει πορίζων. ἅτε δὴ οὖν οὐ πάνυ τι σοφὸς ὢν ὁ Ἐπιμηθεὺς ἔλαθεν αὐτὸν (c) καταναλώσας τὰς δυνάμεις εἰς τὰ ἄλογα· λοιπὸν δὴ ἀκόσμητον ἔτι αὐτῷ ἦν τὸ ἀνθρώπων γένος, καὶ ἠτόρει ὃ τι χρῆσαιτο, ἀποροῦντι δὲ αὐτῷ ἔρχεται Προμηθεὺς ἐπισκεψόμενος τὴν νομῆν, καὶ ὄρα τὰ μὲν ἄλλα ζῶα ἐμμελῶς πάντων ἔχοντα, τὸν δὲ ἄνθρωπον γυμνὸν τε καὶ ἀνυπόδητον καὶ ἄστρωτον καὶ ἀοπλον ἤδη δὲ καὶ ἡ εἰμαρμένη ἡμέρα παρῆν, ἐν ἣ ἔδει καὶ ἄνθρωπον ἐξίεναι ἐκ γῆς εἰς φῶς, ἀπορία οὖν ἐχόμενος ὁ Προμηθεὺς ἦντινα σωτηρίαν (d) τῷ ἀνθρώπῳ εἴροι, κλέπτει Ἥφαιστου καὶ Ἀθηναίης τὴν ἐντεχνον σοφίαν σὺν πυρὶ (ἀμῆχανον γὰρ ἦν ἄνευ πυρὸς αὐτὴν κτητὴν τῷ ἢ χρῆσιμὴν γενέσθαι) καὶ οὕτω δὴ δωρεῖται ἀνθρώπῳ, τὴν μὲν οὖν περὶ τὸν βίον σοφίαν ἄνθρωπος ταύτη ἔσχεν, τὴν δὲ πολιτικὴν οὐκ εἶχεν ἦν γὰρ παρὰ τῷ Διὶ τῷ δὲ Προμηθεῖ εἰς μὲν τὴν ἀκρόπολιν τὴν τοῦ Διὸς οἴκησιν οὐκέτι ἐνεχώρει εἰσελθεῖν (πρὸς δὲ καὶ αἱ Διὸς φυλακαὶ φοβεραὶ ἦσαν), εἰς δὲ τὸ τῆς (e) Ἀθηναίης καὶ Ἥφαιστου οἴκημα τὸ κοινόν, ἐν ᾧ ἐφιλοτεχνεῖται, λαθὼν εἰσερχεται, καὶ κλέψας τὴν τε ἔμπυρον τέχνην τὴν τοῦ Ἥφαιστου καὶ τὴν ἄλλην τὴν τῆς Ἀθηναίης δίδωσιν ἀνθρώπῳ, καὶ ἐκ τούτου εὐπορία μὲν ἀνθρώπῳ τοῦ βίου γίνεται, Προμηθεὺς δὲ (322) [δὲ] Ἐπιμηθεῖα ὕστερον, ἤπειρο λέγεται, κλοπῆς δίκην μετήλθεν. ἐπειδὴ δὲ ὁ ἀνθρώπος θεῖας μετέσχε μοίρας, πρῶτον μὲν διὰ τὴν τοῦ θεοῦ συγγένειαν ζῶων μόνον θεοῦς ἐνόμισεν, καὶ ἐπεχείρει βομοῖς τε ἰδρύεσθαι καὶ ἀγάλματα θεῶν· ἔπειτα φωνὴν καὶ ὀνόματα ταχὺ διηθροώσατο τῇ τέχνῃ, καὶ οἰκήσεις καὶ ἐσθῆτας καὶ ὑποδέσεις καὶ στρωμνὰς καὶ τὰς ἐκ γῆς τροφὰς ἤφρετο, οὕτω δὲ παρσκευασμένοι κατ' ἀρχὰς ἄνθρωποι ᾤκουν σποράδην, (b) πόλεις δὲ οὐκ ἦσαν ἀπώλλεντο οὖν ὑπὸ τῶν θηρίων διὰ τὸ πανταχῇ αὐτῶν ἀσθενέστεροι εἶναι, καὶ ἡ δημιουργικὴ τέχνη αὐτοῖς πρὸς μὲν τροφήν ἱκανὴ βοηθὸς ἦν, πρὸς δὲ τὸν τῶν θηρίων πόλεμον ἐνδεὴς πολιτικὴν γὰρ τέχνην οὐπω εἶχον, ἧς μέρος πολεμικὴ, ἐζήτησαν δὴ ἀθροίζεσθαι καὶ συζῆσθαι κτιζόντες πόλεις ὅτ' οὖν ἀθροισθεῖεν, ἠδίκουν ἀλλήλους

ἅτε οὐκ ἔχοντες τὴν πολιτικὴν τέχνην, ὥστε πάλιν σκεδαννόμενοι διεφθίεροντο. Ζεὺς οὖν (c) δείσας περὶ τῷ γένει ἡμῶν, μὴ ἀπόλοιτο πᾶν, Ἐρμῆν πέμπει ἄγοντα εἰς ἀνθρώπους αἰδῶ τε καὶ δίκην, ἦ' εἶεν πόλεων κόσμοι τε καὶ δεσμοὶ φιλίας συναγωγῶν. ἐρωτᾷ οὖν Ἐρμῆς Δία, τίνα οὖν δοῖη τρόπον δίκην καὶ αἰδῶ ἀνθρώποις; "πότιρον ὡς αἱ τέχναι γενέμηνται, οὕτω καὶ ταῦτας νεῖμω; γενέμηνται δὲ ὥδε εἰς ἔχων ἰατρικὴν πολλοῖς ἱκανὸς ἰδιώταις, καὶ οἱ ἄλλοι δημιουργοὶ καὶ δίκην δὴ καὶ αἰδῶ οὕτω θῶ ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ἢ ἐπὶ πάντας νεῖμω;" (e) "ἐπὶ πάντας, ἔφη ὁ Ζεὺς, καὶ πάντες μετεχόντων· οὐ γὰρ ἂν γένοιτο πόλεις, εἰ ὀλίγοι αὐτῶν μετέχοντες ὥσπερ ἄλλων τεχνῶν, καὶ νόμον γε θῆς παρ' ἐμοῦ, τὸν μὴ δυνάμενον αἰδοῦς καὶ δίκης μετέχειν κτείνειν ὡς νόσον πόλεως". Πβ. ΜΟΣΧΙΩΝ ἀπόσπ. 6 *Fragmenta Graecorum Thagicorum* σελ. 813 N.²

Ἦταν κάποτε ἕνας καιρὸς πού ὑπῆρχαν θεοὶ ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχαν θνητὰ ὄντα. Ὅταν, λοιπόν, ἐφθάσε ὁ καθορισμένος χρόνος νὰ γεννηθοῦν κι αὐτὰ, τὰ πῆθαι οἱ θεοὶ μέσα στὰ ἔγκατα τῆς γῆς, ἀφοῦ κρηματοποίησαν ἕνα μείγμα ἀπὸ κῶμα καὶ φωτιά καὶ ἀπὸ οὐδὲν ποτε ἄλλο μπορεῖ νὰ ἐνωθεῖ μὲ τὸ κῶμα καὶ τὴ φωτιά. Ὅταν τώρα ἦρθε ἡ ὥρα νὰ τὰ βγάλουν στὸ φῶς, πρόσταξαν τὸν Προμηθεὺς καὶ τὸν Ἐπιμηθεὺς νὰ τὰ ἐφοδιάσουν καὶ νὰ μοιράσουν στὸ καθένα τὶς ἱκανότητες καθὼς πρέπει. Ὁ Ἐπιμηθεὺς τότε παρακάλεσε τὸν Προμηθεὺς νὰ κάνει αὐτὸς τὴ μοιρασιά. «κι ὅταν τὴν κάνω ἐγώ» εἶπε, «ἔρχεσαι καὶ βλέπεις» εἶπε ἀφοῦ τὸν ἔπεισε, ἄρχισε νὰ μοιράζει ἰσὶς ἱκανότητες στὸ κάθε πῆσασμα. Σὲ ἀλλὰ πῆσασματα ἔδινε δύναμη χωρὶς ὁμῶς εὐκίνησια. ἐνῶ τὰ πιὸ ἀδύναμα τὰ ἐφοδίαζε μὲ εὐκίνησια· σὲ ἀλλὰ πῆσι ἔδινε φυσικὰ ὀπῆα, ὅσα ὁμῶς τὰ ἐφτιαχνε χωρὶς φυσικὸ ὀπῆισμὸ μηχανεὺτικε κάποια ἀλλῆ ἱκανότητα γιὰ νὰ μὴ καθοῦν. Ὅσα ὀπῆαδὴ τὰ εἶχε πῆσαι μικρόσωμα τὰ προκίριζε μὲ τὴν ἱκανότητα νὰ φεύγουν πετώντας ἢ νὰ φτιάχνουν τὸ σπῆτι τους κάτω ἀπὸ τὸ κῶμα. Σὲ ὅσα ἐξάλλου ἔδωσε (μεγάλῳ) σωματικὸ μέγεθος, τὰ ἔσωζε τὸ ἴδιο τὸ σωματικὸ τους μέγεθος. Καὶ μ' αὐτὸ τὸ σκεπτικὸ μοιραζε καὶ τὶς ἀλλῆς ἱκανότητες κρατώντας μιὰ ἰσορροπία. Ὅλα αὐτὰ τὰ μηχανευστὰν, ἐπειδὴ φοβόταν μήπως ἀφανισθεῖ κανένα γένος ζῶων. Ὅταν, λοιπόν, τὰ ἐξασφάησε σὲ ἱκανοποιητικὸ βαθμὸ ὥστε ν' ἀποφύγουν τὴν ἀλλῆλοεξόντωση, σκεφτόταν νὰ βρεῖ τρόπους νὰ τὰ προστατεύσει ἀπὸ τὶς ἀλλῆλογές τοῦ καιροῦ - πού τίς ὀρίζει ὁ Δίας - ντυνοντάς τα μὲ πυκνὸ τρίκωμα καὶ ἀνθεκτικὲς προβιές, κατάλληλες γιὰ νὰ ἀντιμετωπίζουν τὸ κρύο ἀλλὰ καὶ νὰ ἀντιστέκονται στὸν καῦσωνα, καθὼς ἐπίσης, ὅταν πηγαινοῦν γιὰ ὕπνο, νὰ ἔχουν τὰ κατάλληλα σκεπῆσματα τὸ καθένα, ὁσομῆνα ἀπὸ τὴ φύση. Καὶ ἀφοῦ τοὺς ἔδωσε ὑποδήματα, ἀλλὰ τὰ ὑπόδεσε μὲ ὀπῆες κι ἀλλὰ μὲ γερὰ νύχια, χωρὶς αἶμα, σπῆ συνέχεια ἔβρισκε τροφὲς διαφορετικὲς γιὰ τὸ καθένα, στὸ ἕνα χόρτα ἀπὸ τὴ γῆ, σ' ἀλλὰ καρπούς ἀπὸ τὰ δέντρα καὶ σὲ ἀλλὰ ρίζες· σὲ μερικὰ μάλιστα ὄρισε νὰ ἔχουν τροφή τους τὴ σάρκα ἀλλῶν ζῶων· καὶ σ' αὐτὰ ἰνού καταβροχθίζαν τὰ ἀλλὰ ζῶα ὄρισε νὰ γεννοῦν πῆγα παιδιὰ. ἐνῶ σ' ἐκεῖνα πού καταβροχθίζονταν νὰ γεννοῦν ποτῆα, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὴ δι-

ατήρηση του είδους. Έπειδή όμως ο Έπιμηθέας δεν ήταν ιδιαίτερα εύφυος, έκανε το λάθος και ξόδεψε όλες τις φυσικές ικανότητες στα άηλοια ζώα του άπόμεινε πιά μόνο το ανθρώπινο γένος χωρίς φυσικό προικισμό. Και εκεί που βρισκόταν σέ άμχανία τί να κάνει, έρχεται ο Προμηθέας για να εξετάσει τη διανομή των φυσικών ικανοτήτων στα ζώα, και βλέπει ότι ενώ στα άηλοια ζώα όλα ήταν στην έντέλεια, ο άνθρωπος, αντίθετα, ήταν γυμνός, άνυπόδητος, χωρίς (προστατευτικό) σκέπασμα και άσηλος και πλησιάζε ήδη και ή προκαθορισμένη μέρα, που έπρεπε τότε να βγει ο άνθρωπος μέσα άπό τη γη στο φώς. Και εκεί που ο Προμηθεύς βρισκόταν σέ άμχανία, τί να βρει για να σώσει τον άνθρωπο, κλέβει άπό τον Ήφαιστο και την Αθηνά τη σοφία της τέχνης και τη φωτιά (γιατί χωρίς τη φωτιά είναι άδύνατο να κατακτήσει κάποιος αυτή την τέχνη ή να την χρησιμοποιήσει), και έτσι, λοιπόν, τη δωρίζει στον άνθρωπο. Μ' αυτή την τέχνη είχε, λοιπόν, ο άνθρωπος τη γνώση για να πορεύεται τη ζωή του, δεν είχε όμως την ποιητική τέχνη, γιατί αυτήν την είχε κοντά του ο Δίας: κι ο Προμηθέας ήταν άδύνατο να εισχωρήσει (μέσα) στο κάστρο, όπου κατοικούσε ο Δίας (έκτός των άηλων και μόνο οι φρουροί του Δία του προξενούσαν φόβο) μήκε όμως κρυφά στο έργαστήριο του Ήφαιστου και της Αθηνάς όπου μαστόρευαν, και άφου έκλεψε την τέχνη του Ήφαιστου που χρησιμοποιούσε τη φωτιά, καθώς και την άηλη, την τέχνη της Αθηνάς, τίς δίνει στον άνθρωπο και μ' αυτό ο άνθρωπος ευόρπησε στη ζωή του, ο Προμηθέας όμως άργότερα, όπως πένε, πέρασε άπό δίκη για κλοπή Ιέξαιτίας του Έπιμηθέα. Άφου, λοιπόν, ο άνθρωπος έγινε μέτοχος ενός θείου κήηρου, πρώτα-πρώτα έπειδή άηκε στο ίδιο γένος με τον θεό πιά, μόνος αυτός άπό όλα τα ζώα, πίστεψε στην ύπαρξη θεών και βάλθηκε να ίδρύει βωμούς και άγάλματα θεών. Έπειτα, γρήγορα, χάρη στην τέχνη του, διαμόρφωσε γλώσσα και λέξεις, και στη συνέχεια έπινόησε κατοικίες και ένδύματα, ύποδήματα και σκεπάσματα και τα τρόφιμα που προέρχονται άπό τη γη (που βγάζει ή γη). Έτσι, λοιπόν, μ' αυτά τα έφόδια οι άνθρωποι τον πρώτο καιρό κατοικούσαν διασκορπισμένοι πόλεις δεν ύηρχαν. Άφανίζονταν όμως άπό τα άγρια ζώα, διότι άπό κάθε άποψη ήταν πιά άδύναμοι άπ' αυτά. Ή παραγωγική τους ικανότητα ήταν άρκητή να τους εξασφαλίσει τα προς το Ήην, δεν έπαρκοΰσε όμως να αντιμετώπισουν τον κίνδυνο των άγριων ζώων, διότι δεν είχαν άκόμα οι άνθρωποι την ποιητική τέχνη, που ένα μέρος της είναι και ή τέχνη του ποήημου. Έτσι, λοιπόν, προσπαθούσαν να συγκεντρώνονται και να προστατεύονται στις ποιητίες που έχτιζαν. Κάθε φορά όμως που κατόρθωναν να συγκεντρωθούν, άδικοπραγούσαν μεταξύ τους, γιατί άκριβώς δεν είχαν την ποιητική τέχνη, κι έτσι διασκορπίζονταν πάλι και καταστρέφονταν. Τότε ο Δίας που άησυχούσε για το ανθρώπινο γένος, μήπως άφανισθεί άήωσοδιόηου, στέλνει τον Έρμη να φέρει στους ανθρώπους την αιδώ και τη δικαιοσύνη, για να βοηθήσουν τίς ποιητίες να γίνουν ευπρόσωπες και ν' άποκτήσουν συνεκτικούς δεσμούς οι ποιητες. Τότε, λοιπόν, ρωτάει ο Έρμης τον Δία «τί άπό τα δύο να κάνω; Να μοιράσω την αιδώ και τη δικαιοσύνη, όπως είναι κατανεμημένες και οι άηλες τέχνες - αυτές είναι κατανεμημένες ως έζης, ένας π.χ. που κατέχει την ιατρική τέχνη έπαρκει να έξυπηρετήσει πολλούς ανθρώπους, το ίδιο συμβαίνει και με τους άηλους επαγγελματίες - με τον ίδιο τρόπο να βάλω

στους ανθρώπους την αιδώ και τη δικαιοσύνη; ή να τίς κατανείμω σέ όλους» «Σέ όλους», έπνε ο Δίας, «κι όλοι να μετέχουν σ' αυτές, γιατί δεν είναι δυνατόν να ύπάρξουν πόλεις, αν λίγοι μόνο μετέχουν σ' αυτές τίς τέχνες, όπως γίνεται με τίς άηλες τέχνες. Κοίταξε έδώ, να βάλεις ένα νόμο εκ μέρους μου, πώς όποιος δεν μπορεί να συμμερίζεται την αιδώ και τη δικαιοσύνη, να τον εκτελούν σαν να ήταν νόσσημα στην πόλη».

1α. ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ *Περί ζώων μορίων* Δ10, 687a 23: οι λέγοντες ως συνέστηκεν ού καλώς ο άνθρωπος αλλά χειρίστα των ζώων (άνυπόδητον τε γάρ αυτόν είναι φασι και γυμνον και ούκ έχοντα όπλον προς την άλκήν), ούκ όρθώς λέγουσιν. Πβ. και Αντιφ. Β 25.

Όσοι ύποστηρίζουν ότι ο άνθρωπος δεν έχει πησσει σωστά, άηλή χειρότερα άπ' όλα τα ζώα είναι, πένε, άνυπόδητος, γυμνός, χωρίς όηλα για να άμύνεται, κάνουν λάθος.

2. ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ, *Νεφέλαι* 112 κ.έ. Πβ. και στίχ. 889 κ.έ. (βλ. και Α 21).

είναι παρ' αυτοίς φασιν άμφο ιψ λόγη,
ιόν κρειπτον' όστις έστί, και τον ήτινα,
τούτοιον τον έτερον τον λόγον, τον ήτινα,
114 νικάν λέγοντά φασι τάδικώτερα.²⁵

ΣΤΡΕΨΙΑΔΗΣ:

Λένε πως σ' αυτούς βρίσκει κανείς και τα δύο έπιχειρήματα,
το πιά δυνατό, όποιο κι αν είναι αυτό, και το πιά άδύνατο.
Με τό ένα άπ' αυτά έπιχειρήματα, το πιά άδύνατο,
μου πένε ότι θα νικήσω κι ός ύποστηρίζω τίς μεγαλύτερες άδικίες.

3. — 658 κ.έ. (*Σωκράτης και Στρεψιάδης μιλον*). (Πβ. και Α 28).

Σω, άλλ' έτερα δει σε πρότερα τούτων μανθάνειν
των τετραπόδων έτι' έστιν όρθός άρρενα.
660 Στ, άλλ' οιδ' έγωγε τάρρεν', τί μη μαίνομαι
κρίός, τράγος, ταύρος, κύν, άλεκτρυνών.
Σω, όρας δ πάσχεις την τε θήλειαν καλεις
άλεκτρυνόνα και ταυτό και τον άρρενα.
Στ, πώς δή; φέρ'. Σω: όπως άλεκτρυνών κ(αι) άλεκτρυνών.
665 - Στ, νή τον Ποσειδά, νήν δε πως με χηη καλείν;
Σω, άλεκτρύαιναν' τον δ' έτερον άλέκτορα.
Στ, άλεκτρύαιναν; εύ γε, νή τον Άερα;
ώστ' αντί τούτον τοθ διδάγματος μόνου
διαλιφτώσω σου κύκλω την κάρδοπον.
670 Σω, ιδού μάλ' αέθις τοθ' έτερον' την κάρδοπον

- 671 Στ. ἄρρενα καλεῖς θήλειαν οὔσαν ...
 677 ἀτὰρ τὸ λοιπὸν πῶς με χρὴ καλεῖν; Σω.: ὅπως
 τὴν καρδόπην, ὡσπερ καλεῖς τὴν Σωστράτην.
 Στ. τὴν καρδόπην θήλειαν; Σω.: ἠρθῶς γὰρ λέγεις.
- Σω. ἀλλὰ πρὶν ἀπ' αὐτὸ πρέπει νὰ καταλάβεις ἄλλα πράγματα:
 ποιά τετράποδα εἶναι στ' ἀθήθεια ἄρσενικά.
 Στ. Μά, βέβαια, ξέρω ποιά εἶναι τ' ἄρσενικά,
 ἐκτός κι ἂν εἶμαι τρελλός,
 τὸ κριάρι, ὁ τράγος, ὁ ταῦρος, ὁ πετεινός (ἀλεκτρυών).
 Σω. βλέπεις τί παθαίνεις; Λές τὸ θηλυκὸ ἀλεκτρυόνα
 καὶ μὲ τὴν ἴδια ἕξη καὶ τὸ ἄρσενικό;
 Στ. Διπλάδι; Γιὰ συνέχισε.
 Σω. Λές, ἀλεκτρυόνα καὶ ἀλεκτρυόνα.
 Στ. Μά τὸν Ποσειδῶνα. Μά πῶς πρέπει νὰ τὸ πῆς;
 Σω. «Ἀλεκτρυόνα» καὶ τὸ ἄλλο «ἀλέκτορα».
 Στ. Ποῦ κατὰ, μὰ τὸν Ἄερα, καὶ μόνο γι' αὐτὸ τὸ μάθημα
 θὰ σοῦ γεμίσω ὡς ἀπάνω τὴ σκάφη πού ζυμῶνεις
 μὲ κριθαρένιο ἀλεύρι.
 Σω. Νὰ τώρα ἀμέσως κι ἓνα ἄλλο; Λές τὴν «κάρδοπο» (τὴ σκάφη),
 ἐνῶ εἶναι θηλυκὸ, ἐσύ τὸ πῆς ἄρσενικό.
 Στ. Πῶς πρέπει, ῥοιπὸν, νὰ τὸ πῆς ἀπὸ δῶ καὶ πέρα;
 Σω. Πῶς πρέπει;
 τὴν «καρδόπη», ὅπως ἄς τὴ Σωστράτη.
 Στ. τὴν καρδόπη, θηλυκὸ;
 Σω. Σωστά τὸ πῆς.

4. ΕΥΡΙΠΙΔΗΣ; Βάχαι 199 κ.ε. Πβ. Β 1.

ΚΑ. οὐ καταφρονῶ γὰρ τῶν θεῶν θνητὸς γεγώς.
 200 - ΤΕΙ. οὐδ' ἐννομιζόμεσθα τοῖσι δαίμοσιν.
 πατρίους παραδοχὰς ἕς θ' ὀμηλικῆς χρόνον
 κεκτήμεθ', οὐδεὶς αὐτὰ κραιφαλεῖ λόγος,
 οὐδ' εἰ δι' ἄκρων τὸ σοφὸν ἤρρηται φρενῶν.

Ἰμῆρον ὁ Κάδμος καὶ ὁ μάντης Τειρεσίαις:

ΚΑ. Δὲν περιφρονῶ ἐγὼ τοὺς θεοὺς, γιατί εἶμαι θνητός.
 ΤΕΙ. Δὲν κάνουμε ἐξυπνάδες μὲ τοὺς θεοὺς.
 τὴς παραδόσεις μας, παλιές ὅσο κι ὁ χρόνος, κανένα ἐπιχείρημα
 δὲν μπορεῖ νὰ τίς ἀνατρέψει, οὔτε κι αὐτὴ ἡ σοφία πού
 ἀνακάλυψαν κάτι ξύπνια μυθῶ.

5. ΑἰΣΧΙΝΗΣ ἀπὸ τὴ Σφηττό, Καλλιῆς, ἀπόσπ. 16, σ. 50 ἐκδ.
 Krauss, Πβ. ΠΡΟΔ. Α 4b.

81. ΞΕΝΙΑΔΗΣ

1. ΣΕΞΤΟΣ ΕΜΠΕΙΡΙΚΟΣ, Πρὸς μαθηματικούς VII 53: Ξενιάδης
 δὲ ὁ Κορίνθιος, οὗ καὶ Δημόκριτος [68 Β 163] μέμνηται, πάντ' εἰπὼν
 ψευδῆ καὶ πᾶσαν φαντασίαν καὶ δόξαν ψεύδεσθαι καὶ ἐκ τοῦ μὴ
 ὄντος πᾶν τὸ γινόμενον γίνεσθαι καὶ εἰς τὸ μὴ ὄν πᾶν τὸ φθειρόμενον
 φθειροῦσθαι, δυνάμει τῆς αὐτῆς ἔχεται τῷ Ξενοφάνει στάσεως Πβ.
 Πυρρ. Ὑποτ. II 76 (Rhein. Mus. 64, 1909, 262).

Ὁ Ξενιάδης ἀπὸ τὴν Κόρινθο, πού τὸν μνημονεύει καὶ ὁ Δημόκριτος,
 ὑποστήριξε ὅτι ὅλα εἶναι ψευδῆ καὶ πῶς κάθε γνώμη εἶναι πανθασμένη· ἐπι-
 πλέον λείπει ὅτι ὅλα ὅσα γίνονται, προέρχονται ἀπὸ τὸ μὴ ὄν, καὶ πῶς οὐδὲποτε
 χάνεται, καταλήγει στὸ μὴ ὄν. Οὐσιαστικὰ ἀκοιουθεῖ τὴν ἴδια ἀποψη μὲ τὸν
 Ξενοφάνη.

2. - - - Πυρρώνειοι ὑποτυπώσεις II 18.

Τῶν διαλαβόντων τοίνυν περὶ κριτηρίου οἱ μὲν εἶναι τοῦτο
 ἀπεφήναντο, ὡς οἱ στωικοὶ καὶ ἄλλοι τινές, οἱ δὲ μὴ εἶναι τοῦτο
 ἀπεφήναντο, ὡς οἱ στωικοὶ καὶ ἄλλοι τινές, οἱ δὲ μὴ εἶναι, ὡς ἄλλοι τε
 καὶ ὁ Κορίνθιος Ξενιάδης καὶ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, λέγων «δό-
 ξος δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται».

Ἀπὸ αὐτοῦ πού ἀσχοιήθησαν, ῥοιπὸν, μὲ τὸ «κριτήριον τῆς ἀθήειας»,
 μερικοὶ ὑποστήριξαν, ὅπως οἱ Στωικοὶ καὶ κάποιοι ἄλλοι, ὅτι ὑπάρχει ἓνα τέτοιο
 κριτήριο, ἐνῶ ὀρισμένοι ἄλλοι πῶς δὲν ὑπάρχει. Σ' αὐτοὺς ἀνήκει ὁ Κορίνθιος
 Ξενιάδης καὶ ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος, πού ὑποστήριζε ὅτι «μόνο πιθανότη-
 τα ὑπάρχει γιὰ ὅλα τὰ πράγματα».

3. - - - VIII 5.

Ξενιάδης μὲν οὖν Κορίνθιος, ὡς ἀνώτερον ὑπεδείκνυμεν, μὴθὲν
 εἶναι φησὶν ἀληθές.

Ὁ Ξενιάδης, ῥοιπὸν, ὁ Κορίνθιος, ὑποστηρίζει, ὅπως ἀναφέραμε πρὶ πάντων,
 ὅτι δὲν εἶναι τίποτα ἀληθινό.